

РАН ДЕТСКИ РАЗВОЈ
СТАНДАРДИ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ
КАЈ ДЕЦА од 0 до 6 ГОДИНИ

ВОВЕД

Севкупниот политичко-општествен амбиент, за промоција на раниот детски развој во Р.Македонија, се базира на меѓународната рамка која е содржана во Конвенцијата за заштита на правата на децата, како и постоечката национална законска и политичка рамка.

Во Националниот развоен план 2008 - 2013, Република Македонија, во рамките на подобро образование за сите, го вгради и раниот детски развој насочен кон децата од предучилишна возраст. За да може да се следи развојот на децата од предучилишна возраст се зацрта и донесувањето и имплементацијата на Стандардите за рано учење и развој кај оваа возрастна група.

Владата на Република Македонија, во рамки на Стратегијата за демографски развој на Република Македонија 2008 – 2015, зацрта преземање на соодветни мерки и активности особено во делот на проширување на мрежата на детските градинки, со цел за подеднаква достапност за сите деца, особено за децата од руралните или помалку развиените општини, но во исто време и мерки за зголемување на опфатот на децата од предучилишна возраст.

Институционалната поддршка за раниот детски развој во Р.Македонија ја презема Министерството за труд и социјална политика и Министерството за образование и наука.

Националното законодавство (Закон за заштита на децата) во Р.Македонија го дефинира раниот детски развој како предучилишно образование кое опфаќа, покрај мерки за згрижување на децата, мерки и активности за промоција на здравјето и унапредување на интелектуален, емоционален, физички и социјален развој. Згрижувањето и воспитувањето на децата од предучилишна возраст се спроведува во детските градинки, а за децата коишто не се опфатени во овие установи, предвидени се можности за организирање на други скратени вонинституционални форми. („Службен весник на РМ“ 98/2000)

Во иднина, покрај формите на целодневно згрижување на децата во постоечките градинки, треба да се промовираат и кратки форми на опфат, во зависност од потребите, можностите и интересите на локалната заедница.

Во Националната програма за развој на образованието на Р.Македонија, 2005-2015 година, се истакнува дека: „*Раниот детски развој ќе претставува еден од приоритетите на Владата на Република Македонија, а помошта од државниот сектор во реализација на оваа цел ќе биде драгоцена*“.

Сегашната состојба во предучилишното образование укажува на ограничена мрежа и недоволен опфат на децата (само околу 15% од децата на возраст до 6 години се опфатени со некоја форма на предучилишно образование).

Со процесот на децентрализација, во наредниот период, се очекува одговорноста од областа на раниот детски развој да ја преземат единиците на локалната самоуправа. Пренесувањето на надлежностите од централно на локално ниво треба да ја подигне свеста на локалните власти за максимално искористување на постојните капацитети (инфраструктурни и кадровски), со цел локалната заедница да биде столб во реализирање на воспитно-образовниот процес кај децата од предучилишна возраст.

Националната програма за развој на образованието на Р. Македонија 2005-2015 година, се фокусира и на обезбедување контрола на квалитетот на образовниот процес преку Министерството за образование и наука кое презема мерки за перманентно обезбедување на контрола на квалитетот на образовниот систем во Р.Македонија.

Мерењето на квалитетот на предучилишното воспитание и образование во Република Македонија е директно условено од развивање на Стандарди за рано учење и развој кај децата, како и нивна доследна имплементација.

Стандардите за рано учење и развој ги презентираат очекувањата коишто треба да ги достигнат децата од предучилишна возраст во разни домени на развој (моторен развој, социоемоционален развој, когнитивен развој итн.).

Овие стандарди можат да се применуваат во сите околности каде што се згрижуваат, воспитуваат и образуваат децата од 0-6 години (во семејството, во детските градинки, во детските центри за рекреација, како и разни неформални облици на згрижување и воспитување на децата).

Во документот стандардите се презентирани по развојни домени, но потребно е да се нагласи дека развојниот процес и учењето кај малите деца не се одвива изолирано, туку се одвива континуирано, преку сите домени.

Развојните домени се меѓусебно поврзани, а децата учат со надградување на веќе постоечките знаења низ сите домени.

ПРОЦЕС НА ИЗГОТВУВАЊЕ НА СТАНДАРДИТЕ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ ВО Р.МАКЕДОНИЈА

Во Р.Македонија, процесот на изготвување на Стандардите за рано учење и развој започна во 2006 година на иницијатива на УНИЦЕФ канцеларијата - Скопје во рамките на соработката со Министерството за труд и социјална политика. Примарната цел на оваа иницијатива беше да се развие сет на национално прифатливи стандарди за рано учење и развој кои фокусираат на позитивни излезни резултати во холистичкиот развој кај децата од 0 до 6 години.

Процесот се одвиваше во неколку фази.

1. Носење на иницијална одлука за развој на Стандарди за рано учење и развој

Во рамките на оваа фаза се спроведе 5 дневна ориентациона работилница со интерсекторско учество на претсставници од повеќе клучни сектори, како и експерти од доменот на раниот детски развој. Работилницата беше раководена од меѓународен експерт. Во рамките на оваа работилница, учесниците ги дефинираа клучните вредности и водечките принципи на документот во контекст на националниот систем на раното учење и развој кај децата, како и развојните домени и возрасни групи кои ќе бидат опфатени во документот.

2. Развивање на работна верзија на Стандарди за рано учење и развој

Изготвувањето на работната верзија на Стандардите за рано учење и развој беше спроведена од страна на национална експертска работна група назначена од Министерството за труд и социјална политика.

Дефинирањето и развојот на стандардите е инклузивен процес, бара тимска работа и консензус во рамките на целата заедница која е поврзана со раното детство, вклучувајќи ги и родителите.

Работната група, според преопраките на меѓународниот експерт, го започна овој процес со преглед на меѓународна литература во доменот на стандардите за ран детски развој, како и литературата која ги презентира современите научни концепти за детскиот развој. Поедини членови од работната група во процесот на развојот на документот работеа во рамките на домен - специфични подрачја во зависност од нивната професионална експертиза.

Првата работна верзија на документот беше изготвена во период од 6 месеци.

3. Меѓународна експертиза на работната верзија на документот

Во оваа фаза, работната верзија на документот беше прегледана од страна на меѓународни експерти и иницијално беше оценет како солидна основа за изготвување на финалната верзија на документот. Во исто време беа одредени препораки врз основа на кои се изврши ревизијата на иницијалниот документ од страна на националната експертска група.

Ревизијата на иницијалниот документ се фокусираше на следните сегменти:

- a. Отстранување на слични или исти стандарди во повеќе развојни домени
- b. Спојување на слични стандарди во одредени развојни домени, особено во доменот –когнитивен развој

- c. Преформулација на некои индикатори со цел обезбедување на конзистентност и хронолошки континуитет на стандардот во рамките на целиот возрасен интервал
- d. Јазични интервенции во активностите за учење и нивно конкретизирање со цел да се обезбеди комплементарност со самиот индикатор во стандардната рамка

Меѓународната експертиза и ревизијата на иницијалниот документ претходеше на изготвувањето на финалната предвалидациона верзија на Документот во тек на следните 4-6 месеци.

4. Валидација на Стандардите за рано учење и развој

Процесот на валидација на Стандардите за рано учење и развој, претставува дел од сеопфатната препорачана методологија на изработка и имплементација на Стандардите за рано учење и развој во пракса.

Иако документот се изготви врз основа на научниот концепт на детскиот развој и експертната локална и меѓународна експертиза, валидацијата претставува процес со кој се оценува прецизноста и актуелната рефлексивност на она што децата можат и знаат да го направат во одреден локален контекст во државата. Валидацијата води до понатамошно усовршување и појаснување на целокупниот документ во рамките на претходно договорената стандардна рамка.

Методологијата на валидациониот процес се спроведе во 2 фази :

- a. Валидација на содржината на стандардите - со која се оценува преку научна методологија, обемот со кој Стандардите за рано учење и развој се рефлексивни на националните вредности и принципи за раниот детски развој и колку се тие во согласност со научниот концепт за детскиот развој.
- b. Возрасна валидација – со која се обезбедуваат квантитативни докази за возрасното совпаѓање на индикаторите кои манифестираат она што детето треба да знае и може да направи во одредена возраст.

И двете методологии се засноваат на теренско анкетно истражување и обсервирање на децата од соодветната возраст. Во валидациониот процес, партиципаторна улога имаат и родителите. Активностите на валидациониот процес се одвиваат во рамките на 12 месеци.

5. Изготвување на пост валидациона финална верзија на Стандардите за рано учење и развој кај деца од 0 до 6 години.

На крајот на 2008 година, се направи последната ревизија на Стандардите за рано учење и развој врз основа на наодите од валидацијата на возраста и е составен дел на овој документ.

ВОДЕЧКИ ПРИНЦИПИ И ВРЕДНОСТИ ПРИ РАЗВОЈ НА СТАНДАРДИТЕ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ КАЈ ДЕЦАТА ВО Р. МАКЕДОНИЈА

Социјалната, културната, физичката и интелектуалната добросостојба на граѓаните на Р. Македонија, преставуваат генерална вредност на која се потпира Националната програма за развој на образованието.

Во рамките на раниот детски развој, обезбедување на стимулативна и безбедна средина за квалитетно рано учење е претпоставка за постигнување на понатамошен успех во рамките на образовниот процес кај секое дете.

Процесот на развојот на Стандардите за рано учење и развој, кај децата од 0 до 6 години, е воден од следните принципи:

1. На сите деца, без разлика на полот, етничката и религиозната припадност, социоекономските и културолошките разлики, како и различните здравствени и посебни потреби, треба да им се овозможи влез во образовниот систем;
2. Сите деца можат да учат. Тие заслужуваат високи очекувања во нивните достигнувања во процесот на учењето, а се во согласност со нивната возраст и социокултуролошките карактеристики;
3. Децата најдобро учат преку играта. Во процесот на учењето, играта се прифаќа како инструмент за учење;
4. Средината во којашто децата учат ја поттикнува љубопитноста и е во согласност со нивните физички и емотивни потреби, со цел да се чувствуваат безбедно;
5. Развојот на учењето кај децата е целосно условено од квалитетни воспитувачи кои се заинтересирани за сопствено континуирано професионално унапредување, развој и соработка со децата и нивните родители;
6. Почитување на персоналитетот и индивидуалните специфичности, потреби, интереси и можности на секое дете, вклучувајќи ги и децата со посебни потреби, како и децата од сите социоекономски и етнички средини;
7. Содржините на стандардите ги опфаќаат сите домени од развојот на детската личност, без фаворизирање на поедини домени. Холистичкиот пристап во развојот на стандардите е основа за нивно подготвување, со оглед на тоа дека детето го осознава светот како целина;
8. Заедничкото делување на семејството и заедницата, во поттикнување на развој на рано учење кај децата;
9. Сите деца имаат потенцијал да постигнат најголем дел од очекуваните стандарди во одредена возраст, со соодветна поддршка, инструкции и стимулација на развојот на раното учење;

Очекувани вредности коишто децата треба да ги поседуваат при достигнување на Стандардите за рано учење и развој во Р.Македонија се: независност, креативност, иницијативност, одговорност кон себе и кон околината, прифаќање и почитување на различните од себе, толерантно однесување и солидарност, како и почит кон заедницата и државата во целост.

ДОМЕНИ НА РАЗВОЈ И ДИСТРИБУЦИЈА НА ВОЗРАСНИ ГРУПИ ОПФАТЕНИ СО СТАНДАРДИТЕ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ

Децата се развиваат холистички. Не постојат приоритетни домени во детскиот развој. Почитувајќи го холистичкиот пристап во воспитно-образовниот процес и избегнувајќи ја тенденцијата да се фаворизираат одредени домени во развојот на детската личност, во изготвувањето на стандардите за ран детски развој во Р. Македонија, внимание се посветува на следниве домени :

- Физичко здравје и моторен развој;
- Социоемоционален развој;
- Развој на пристап кон учење;
- Развој на јазикот, описменување и комуникација;
- Когнитивен развој и стекнување на општи знаења.

Во голема мерка, развојот кај малите деца се остварува комплементарно, преку поврзани развојни домени, така што прогресот кој го прави детето во еден домен има силно влијание врз развојот и прогресот кој го прави детето во друг развоен домен.

Комплементарната поврзаност и меѓусебна условеност на сите домени го наложува холистичкиот, како единствен пристап во развојот на стандардите за рано учење и развој во Р.Македонија.

Стандардите се очекувања за она што децата треба да го знаат и можат да го направат на одредена возраст. Секое очекување е неразделно поврзано со возраста. Стандардите за рано учење и развој во Р.Македонија се однесуваат на возрастниот интервал од 0-6 години (или од 0-72 месеци), поделени во следниве возрастни групи:

- 0-2 години (0-6 месеци, 6-18 месеци и 18-24 месеци);
- 2-3 години (24-36 месеци);
- 3-4 години (36-48 месеци);
- 4-6 години (48-60 месеци, 60 -72 месеци).

Поделбата на возрастните групи е детерминирана од законската регулатива, врз основа на која се организира работата на детските градинки и поделбата на децата во групи.

ДЕФИНИЦИЈА НА ТЕРМИНИ

Развојни домени

Развојните домени се дефинираат како различни аспекти на развојот на детската личност, иако малите деца се развиваат холистички и посебните развојни домени се меѓусебно поврзани.

Врз основа на голем број истражувања, димензијата на детскиот развој и учењето е поделена во 5 основни домени и тоа:

1. Физичко здравје и моторен развој;
2. Социоемоционален развој;
3. Развој на пристап кон учење;
4. Развој на јазикот, описменување и комуникација;
5. Когнитивен развој и стекнување на општи знаења.

Со дефинирање на домените, укажуваме што сакаме да вреднуваме и какви сакаме да бидат нашите деца и нашата заедница.

Во рамките на секој посебен домен може да се разгледуваат и субдомени, кои се однесуваат на некоја развојна специфичност во рамките на секој домен (на пр. „груб моторен развој“, како субдомен во рамките на доменот – „Физичко здравје и моторен развој“).

Стандард

Изјава за нашите очекувања што децата треба да знаат и умеат да направат во текот на нивниот развој на одредена возраст.

Тоа се генерални вештини, однесувања и концепти кои децата ги развиваат во рамките на секој развоен домен.

Стандардите за рано учење и развој се однесуваат на она што децата треба и можат да го направат на одредена возраст.

Индикатор

Видлива и мерлива манифестација на она што детето го прави. Индикаторот е секогаш поврзан со стандардот. Тоа е компонента на секој стандард, која покажува што детето треба да научи да прави за да го достигне стандардот. Во рамките на еден стандард може да има поголем број индикатори.

Активности за учење

Стратегии во вид на разни активности коишто возрасните ги користат со детето дома или во градинка, со цел да го забрзаат и поттикнат достигнувањето на индикаторот. Овие активности се насочени кон исполнување на индикаторот и, во најголем дел, претставуваат интеракција на возрасните со децата, со цел да го поттикнат нивниот развој во процесот на учење.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- ¹ World Bank: From Early Child Development to Human Development , Washington DC , 2002;
 - ² Ramey.CT and S.L.Ramey, 1998, Prevention of Intellectual Disabilities: Early Intervention to Improve Cognitive Development , Preventive Medicine 27:224-32
 - ³ Sharon.L.Kagan, Pia Rebello Britto(2005) : Going global with Early Learning and Development standards, Columbia University;
 - ⁴ National Association for the Education of Young Children (NAEYC) Position Statement : Developmentally appropriate practice in early childhood programs serving children from birth through 8 (1996) (1997 revised edition) , S.Bredcamp and C.Coople, Washington DC;
 - ⁵ -Национална програма за развој на образованието во Р.Македонија, 2005-2015, Министерство за образование и наука на РМ;
-Нацрт-програма за развој на предучилишно воспитание и образование, Скопје (јуни, 2005);
-Нацрт-програма за обезбедување и контрола на квалитетот на образованието;
-Основи на Програмата за воспитно-образовна работа во јавните детски установи и детски градинки, Министерство за образование и наука на РМ, Скопје;
- Програма за воспитно-образовна работа во подготвително одделение
Programa za vospitno obrazovna rabota vo podgotvitelno oddelenie, Министерство за образование и наука на РМ, Скопје 2005;
- Закон за детска заштита („Сл.весник на РМ“ 98/2000, 63/2004, 65/2004);
 - ⁶ Биро за развој на образование (2007): Концепција за деветгодишно основно воспитание и образование (стр. 14), 2007, Скопје;
 - ⁷ Shonkoff, J.P., & Phillips, D.A. (Eds.) (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Washington, DC: National Academy Press.
 - ⁸ Washington State Early Learning and Development Benchmarks:A guide to Young Children’s Learning and Development :From birth to kindergarten entry, The State of Washington, 2005;
 - ⁹ [http:// web.worldbank.org/](http://web.worldbank.org/) Early Child Development- Why invest in ECD;
 - ¹⁰ Unicef LIFESTART, 2001, UNICEF , Early Childhood Resource Pack, Young child Survival, Growth&Development, 2004;
 - ¹¹ McCartney.K (2004) Current research on Child care effects in R.E Tremblay . R.G.Barr and R.D.V Peters(eds), Encyclopedia on Early Child Development [on – line](Montreal Center of Excellence for early Childhood Development ;2004 :1-5);
 - ¹² C.Landers, 2002, Milestones in early child development, Developmental Pediatrics
 - ¹³ Kendel,JS(2003)Setting standards in early childhood education ,The first year of school, 64-68;
 - ¹⁴ Chazen-Cohen. R,Jerald. Jand Stark DR, (2001) A commitment to supporting the mental health of our younger children ,Zero to three 22(I) 4-12;
 - ¹⁵ Rily Jeni, (2006), Language and literacy 3-7 Creative Approaches to teaching,, SAGE Publications Ltd. pg.1;
 - ¹⁶ Sharon Lynn Kagan Ed. Pia Rebelo Kristie Kauerz, Kate Tarrant, 2005 Washington State Early learning and development benchmarks, National Center for Children and Families, Teachers College, Columbia University, pg. 149;
 - ¹⁷ Department for Education and Employment (2000): Curriculum guidance for the foundation stage , 2000, London;
-

- ¹⁸WHO(2004) Child and adolescent health and development :The importance of caregiver-child interaction for the survival and healthy development of young children;
- ¹⁹Early learning standards for children entering kindergarten in the District of Columbia: Building a strong foundation for School Success and Life long learning (2005);
- ²⁰ A Guide to the formation of Washington State's Early Learning and Development Benchmarks;
- ²¹ Burns,M.S, Griffin P & Snow(Eds) (1999) :Starting out right :A guide to promoting children's reading success. Washington DC National academy Press;
- ²² Korelak, D(Ed)(2003)Spotlight on young children and language. Washington DC :National Association for the Education of Young Children;
- ²³ Schickedanc , J.A (1999) Much more than ABC 's :The early stages of reading and writing .Washington DC :National Association for the Education of Young Children;
- ²⁴ US Department for health and Human services /Administration for Children and Families /Head Start Bureau (2000) Head Start Child Outcome Framework <http://www.hsnrc.org/CDI/pdfs/UGCOF.pff>;
- ²⁵Shore,R, Bodrova,E.&leong,D. (2004) Child outcome standards in pre-k programs :What are standards ;Why is needed to make them work? *Preschool policy matters*, 5, 1-10, Retrieved august 2,2004 from http://nnieer.org/resources/policybrief_5pdf;
- ²⁶Kagan,S.L, &Scott-Little, C(2004).Early learning standards :Changing the parlance of early childhood education? *Phi delta Kappan* 85(5) 388-396;
- ²⁷Bowman,B.T,Donovan,M.S (2001) Eager to learn: Education our preschoolers .Washington,DC National Academy Press;
- ²⁸Neumen,S.B Copple,C & Bredecomp S (1997) Learning to read and write :Developmentally appropriate practices for young children . Washington , DC:NAEYC;
- ²⁹National institute of Child and Human Development (2000) Report of the national reading panel : Teaching children to read: *An evidence based assessment of the scientific research literature on reading and its implication for reading instruction* . Washington DC;
-

ЗДРАВЈЕ И МОТОРЕН РАЗВОЈ

Здравјето и добросостојбата на децата се клучни фактори во процесот на растењето и развојот, којшто се одвива во текот на раниот период од животот. Растот и развојот кај децата е паралелен и комплементарен процес. Но, сепак, растот се однесува на зголемување на тежината и висината, како и промена на големината на телото. Наспроти тоа, развојот се однесува на промените што настануваат во степенот на комплексноста во извршување на одредени функции и стекнување на одредени вештини, каде што постепено се оди од поедноставни до посложени промени во учењето и совладувањето нови вештини во движење на телото, во одржување на рамнотежата, во воспоставување контрола на делови од телото, како и зајакнување на сензомоторната координација.

Иако моделите на промените што настануваат во текот на растењето, во принцип, се исти кај сите деца, степенот на промените се тие што покажуваат значајна индивидуална варијабилност.¹²

Клучните вредности коишто се очекуваат од децата на возраст од 0-6 години и се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој во доменот „Физичко здравје и моторен развој“ се:

- Физичка компетентност и добра физичка кондиција, која обезбедува висок степен на подготвеност за одење во училиште и активно учество во процесот на учење;
- Активно учество на децата во животната околина која ги опкружува;
- Способност за примена на здрави и безбедни практики во секојдневните активности.

Доброто физичко здравје им дава на децата енергија и издржливост активно да учествуваат во процесот на учењето. Избалансиран моторен развој е поврзан и директно влијае и врз останатите развојни домени, како што е развојот на говорот, когнитивниот развој, социјалната компетенција и емоционалниот развој.¹³ (на пр. бебињата, кога учат да лазат или одат, ја зголемуваат својата можност да го истражуваат просторот, а со тоа го поттикнуваат и нивниот когнитивен развој).

Начинот на кој децата ја развиваат својата способност да седат, одат или да ги користат сетилата влијае врз тоа како го доживуваат просторот во кој се движат, како ја осознаваат околината или како ракуваат со моливот или четката за цртање.

Моторниот развој кај децата се одвива врз основа на три принципи:

- Цефало-каудален принцип – контролата врз мускулите започнува од горните делови на телото кон долните (бебето прво започнува да ги контролира мускулите коишто ја одржуваат рамнотежата на главата, додека контролата на мускулите, кои учествуваат во одењето, се воспоставува најдоцна);
- Проксимо-дистален принцип – контролата на мускулите започнува кај оние мускули кои се поблиску до централните порции на телото (контролата на мускулите коишто го вртат вратот и главата се воспоставува порано, во однос на мускулите со кои детето фаќа и собира одредени предмети);
- Принцип на прогресивно усовршување на финиот и грубиот моторен развој, почнувајќи од поедноставни кон покомплексни движења.

¹² C.Landers, 2002, Milestones in early child development, Developmental Pediatrics

¹³ Kendel,JS(2003)Setting standards in early childhood education ,The first year of school,64-68

Развојниот процес кај децата, во рамките на доменот „Физичко здравје и моторен развој“, се одвива преку следните субдомени:

- I. **СУБДОМЕН - Груб моторен развој** со кој децата се движат во просторот и воспоставуваат контрола на рамнотежата и координацијата на делови од телото при одење, трчање, скокање, качување по скали. Во овој субдомен се разгледуваат следните стандарди:
Стандард 1: Детето може да ја одржува рамнотежата на телото;
Стандард 2: Детето може да ги контролира деловите од телото;
Стандард 3: Детето може да се движи координирано, со цел;
Стандард 4: Детето е свесно за своето тело во однос на постоене други подвижни и неподвижни објекти.
- II. **СУБДОМЕН - Фин моторен развој** со кој децата постепено стекнуваат вештини како да ги користат дланките и прстите во изведување на попрецизни моторни активности (фаќање, пишување, закопчување, отворање, затворање, сечење). Во овој субдомен се разгледуваат следните стандарди:
Стандард 1: Детето може да воспостави контрола на движењата на дланките и прстите;
Стандард 2: Детето може да ракува со играчки и разни предмети за општа употреба.
- III. **СУБДОМЕН - Здраво и безбедно однесување** со кое децата започнуваат да разбираат како дневните активности и безбедните практики влијаат врз целокупното здравје. Во овој субдомен се разгледуваат следните стандарди:
Стандард 1: Детето презема активности поврзани со лична нега и хигиена;
Стандард 2: Детето може да препознае штетни и опасни ситуации.
- IV. **СУБДОМЕН - Сензомоторен развој** со кој децата го запознаваат светот околу нив, при што клучен аспект на овој субдомен е воспоставување на координација очи-раце, преку следниот стандард:
Стандард 1: Детето може да ги користи своите сетила (вид, слух, допир, мирис, вкус) за регулирање на движењето.

I. СУБДОМЕН - Груб моторен развој

Стандард 1 : Детето може да ја одржува рамнотежата на телото

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ја држи главата исправено.</p> <p><i>Придржувајте го бебето под мишката, во исправена положба.</i></p>	<p>1. Детето седи на столица, исправено, без придржување.</p> <p><i>Седнете го детето на столица и зборувајте му со лицето свртено кон него.</i></p>	<p>1. Детето се качува и симнува од кревет самостојно.</p> <p><i>Охрабрете го детето да земе предмет или играчка со качување и симнување од креветот.</i></p>	<p>1. Детето оди на прсти на кратко растојание.</p> <p><i>Охрабрете го детето да направи неколку чекори на прсти, без да загуби рамнотежа.</i></p>	<p>1. Детето одржува рамнотежа при трчање.</p> <p><i>Вклучете го детето во натпреварувачки игри во трчање.</i></p>	<p>1. Детето трча стабилно и брзо, со ретки падови.</p> <p><i>Обезбедете услови за комплексна физичка активност со трчање, одење, скокање, качување.</i></p>
<p>2. Детето ја подига главата и градите додека лежи на стомак.</p> <p><i>Легнете го бебето на стомак и поттикнете го да ги подигне градите и главата од подлогата.</i></p>	<p>2. Детето лази на раце и колена кон сакан предмет.</p> <p><i>Охрабрете го детето да се придвижи со лазење кон омилената играчка;</i></p> <p><i>Обезбедете доволно простор за брзо лазење.</i></p>	<p>2. Детето во исправена положба фрла топка над главата без паѓање.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ви ја подаде топката со фрлање преку глава.</i></p>	<p>2. Детето скока на една нога нанапред.</p> <p><i>Охрабрете го детето да прескокнува ниска препрека со едната нога (нацртајте линија и поттикнете го детето да ја прескокне со едната нога или да прескокне некоја мала препрека – вир со вода, камен...)</i></p>	<p>2. Детето се движи нанапред и наназад со леснотија.</p> <p><i>Обезбедете му на детето безбеден простор за да може да ги практикува овие движења.</i></p>	<p>2. Детето скока наназад со една нога.</p> <p><i>Организирајте разни натпревари во скокање и трчање во надворешен простор.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето се превртува од грб на стомак и обратно.</p> <p><i>Охрабрете го бебето да се преврти од грб на стомак, за да дофати омилен предмет или играчка.</i></p>	<p>3. Детето самостојно оди исправено.</p> <p><i>Охрабрете го детето самостојно да оди од еден до друг предмет;</i></p> <p><i>Обезбедете услови за детето секојдневно да се движи во двор или во соба, со постојан надзор.</i></p>	<p>3. Детето се качува и симнува по скали, поставувајќи ги двете стапала на една скала со придржување.</p> <p><i>Обезбедете услови за физичка активност поврзана со качување и симнување по скали или импровизирани препреки. Придржувајте го детето со една рака додека се качува и симнува по скалите.</i></p>	<p>3. Детето оди по работ на тротоарот, без да се заниша или падне.</p> <p><i>Поттикнете го детето да оди по работ на тротоарот, ако има потреба, придржувајте го во почетокот).</i></p>	<p>3. Детето шутира подадена топка напред.</p> <p><i>Вклучете го детето во игра која се состои од шутирање топка кон препрека (sid) или друго дете.</i></p>	<p>3. Детето покажува висок степен на контрола на рамнотежа при сложени локомоторни движења (трчање, качување, скокање, прескокнување).</p> <p><i>Овозможете му на детето подолг престој во надворешна средина (во природа или на спортски игралишта) и поттикнете го да тренира одредени индивидуални или групни спортови.</i></p>
<p>4. Детето легнато на стомак го влече телото напред со рацете.</p> <p><i>Поставете го детето на стомак со истегнати раце напред, покажете му играчка и поттикнете го да се ридвижува во влечење на телото.</i></p>	<p>4. Детето се наведнува под маса за да земе играчка и повторно се исправа, без помош од возрасен.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ја земе играчката која е поставена под масата.</i></p>	<p>4. Детето самостојно прави неколку чекори наназад.</p> <p><i>Застанете зад грбот на детето и поттикнете го да ви се приближи со чекорење наназад.</i></p>		<p>4. Детето оди по тенка греда со исправени раце без да се заниша.</p> <p><i>Обезбедете греда или импровизирајте од мали столчиња (наредете ги во низа) и поттикнете го детето да оди по нив напред или со странично чекорење.</i></p>	

Стандард 2: Детето може да ги контролира деловите од телото

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ги движи рацете кон устата.</p> <p><i>Дајте му играчка во рака и набљудувајте го како ја придвижува кон устата.</i></p>	<p>1. Детето ги користи и рацете и нозете за промена на положба на телото.</p> <p><i>Подајте му на детето топка, додека е во седната положба, охрабрувајќи го да ја фати топката.</i></p>	<p>1. Детето оди и стои исправено, со стеснета база помеѓу нозете.</p> <p><i>Дадете му инструкција на детето да ви донесе некој предмет од друга просторија.</i></p>	<p>1. Детето оди и трча со промена на брзина и правец на трчање.</p> <p><i>Поттикнете го детето наизменично да оди и да трча.</i></p>	<p>1. Детето скока нанапред со споени стапала.</p> <p><i>Охрабрете го детето да скокне од првата скала, држејќи ги нозете споени при скокот.</i></p> <p><i>Организирајте натпревар во скокање со споени стапала (врсани стапала), во двор или во некоја друга поголема затворена просторија.</i></p>	<p>1. Детето се качува и симнува со леснотија на разни направи за вежбање во дворот или собата.</p> <p><i>Обезбедете можност и поттикнете го детето да користи разни направи за вежбање.</i></p>
<p>2. Детето ги исправа и свиткува нозете и рацете додека лежи на грб.</p> <p><i>Додека бебето лежи на грб, нежно фатете го за едната, па за другата нога, така што тоа мора да ја тегне или турка ногата за да ја ослободи.</i></p>	<p>2. Детето се исправа од седната или легната положба, користејќи ги сите четири екстремитети.</p> <p><i>Поттикнете го детето да стане само од легната или седната положба.</i></p>	<p>2. Детето се придржува за раката на возрасен и со едната нога шутира топка нанапред.</p> <p><i>Придржувајте го детето за рака и поттикнете го да ја шутне топката со една нога нанапред.</i></p>	<p>2. Детето врти педали на велосипед, користејќи ги двете стапала истовремено.</p> <p><i>Поставете го детето на велосипед и поттикнете го да ги придвижи педалите.</i></p>	<p>2. Детето ја шутира топката нанапред и фаќа подадена топка.</p> <p><i>Организирајте игри во дворот со шутирање и фаќање топка или други предмети за додавање.</i></p>	<p>2. Детето изведува локомоторни активности и ги координира движењата, во комбинација со разни физички направи (качување по јаже, шутирање на топка со раце и нозе, користење на клацкалки, направи за истегнување, лизгалки...).</p> <p><i>Овозможете му на детето да престојува во простории или игралишта каде што има изобилство на направи или во природа каде што може да користи природни елементи за оваа активност (дрва, планина, качување по стрмни карпи...).</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето префрла предмет од една во друга рака.</p> <p><i>Дајте му на бебето да држи предмет во едната рака и поттикнете го да го префрли во другата рака.</i></p>	<p>3. Детето се качува од подот на кревет или на друг низок дел од мебелот, без поддршка од возрасен.</p> <p><i>Охрабрете го детето да земе предмет или играчка со качување и симнување од креветот.</i></p>		<p>3. Детето се качува и симнува по скали со алтернативни чекори.</p> <p><i>Охрабрете го детето да се качува и симнува по скали.</i></p>	<p>3. Детето игра тенис, пинг-понг и други видови колективни и индивидуални спортови (фудбал, кошарка).</p> <p><i>Овозможете простор или носете го детето на игралиште каде што може рекреативно да спортува конкретни спортови;</i></p> <p><i>Спортувајте со детето заедно, како партнери, или како дел од спортски тим.</i></p>	
<p>4. Детето ја подигнува едната нога додека лежи на грб и го става стапалото во уста.</p> <p><i>Поставете го детето на грб, подигнете му ја едната нога и поттикнете го да ја опфати со рацете и да ја придвижи кон устата.</i></p>					

Стандард 3: Детето може да се движи координирано со цел

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ја врти главата кон извор на светлина или звук.</p> <p><i>Приближете му се на бебето со некој слаб извор на звук (звучна играчка или шушкање на хартија).</i></p>	<p>1. Детето се исправа од седечка во стоечка положба.</p> <p><i>Охрабрете го детето да се исправи и да дофати некој предмет или играчка поставена високо (на маса).</i></p>	<p>1. Детето го менува правецот на движење со цел.</p> <p><i>Замолете го детето да донесе некој предмет, кој е надвор од правецот на неговото движење.</i></p>	<p>1. Детето се движи во отворен и затворен простор и совладува препреки за да истражува (трча и прескокнува мали препреки).</p> <p><i>Охрабрете го детето да се движи во простории со совладување на одредени препреки (качување, потскокнување, ползење).</i></p>	<p>1. Детето го забрзува и успорува одот кога е потребно.</p> <p><i>При шетање на отворен простор, дајте му инструкции на детето за да го следи вашето темпо на одење.</i></p>	<p>1. Детето го поставува телото и екстремитетите во позиција за да имитира некого или нешто.</p> <p><i>Замолете го детето да имитира одење или танцување на некоја позната личност или да имитира некое животно.</i></p>
<p>2. Детето го придвижува телото и рацете кон покажан предмет.</p> <p><i>Подајте му на бебето омилена играчка или предмет и следете како ги придвижува телото и рацете кон предметот.</i></p>	<p>2. Детето се подигнува на прсти за да дофати некој предмет, поставен на висина.</p> <p><i>Поттикнете го да ја земе играчката поставена на маса.</i></p>	<p>2. Детето турка и влече предмети додека оди.</p> <p><i>Дозволете му на детето да влече или турка некоја омилена играчка.</i></p>	<p>2. Детето ги става стапалата на педалите и ги врти педалите на велосипедот, паралелно, со двете стапала.</p> <p><i>Овозможете му на детето да врти педали од велосипед или некоја друга влечна играчка.</i></p>	<p>2. Детето го движи телото и екстремитетите според такт на музика.</p> <p><i>Пуштете некоја музика и охрабрете го детето да го движи телото според тактот на музиката.</i></p>	<p>2. Детето комбинира секвенци на неколку моторни движења на организиран начин (се врти околу оската на телото, потскокнува на една или две нозе, прави креативни движења според такт на музика).</p> <p><i>Охрабрете го детето да се вклучува во танцовачки активности.</i></p>
<p>3. Детето посегнува со телото кон испуштен предмет додека седи.</p> <p><i>Фрлете ја играчката на под и поттикнете го бебето да посегне по неа со телото.</i></p>	<p>3. Детето се качува на стол и седнува самостојно.</p> <p><i>Замолете го детето да седне на стол покрај масата за јадење.</i></p>	<p>3. Детето клекнува за да види што има под маса и повторно се исправа.</p> <p><i>Поттикнете го детето да клекна и да се исправа, во игра со скриен предмет.</i></p>		<p>3. Детето пренесува големи кутии или други предмети од едно на друго место.</p> <p><i>Организирајте натпреварувачка игра со носење на кутии во рацете.</i></p>	

Стандард 4: Детето е свесно за своето тело, во однос на постоење на други подвижни и неподвижни објекти

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето се одбива со нозете од тврда подлога додека е во исправена положба.</p> <p><i>Држете го бебето во исправена положба под рацете и потпирајте го на цврста подлога.</i></p>	<p>1. Детето го прекинува движењето пред поставена пречка.</p> <p><i>Овозможете му на детето да се движи во простор каде што има препреки.</i></p>	<p>1. Детето оди исправено и се протнува под маса.</p> <p><i>Дајте му инструкции на детето да остави или да земе одреден предмет или играчка од под маса.</i></p>	<p>1. Детето се движи во просторот без да удира во делови од мебелот.</p> <p><i>Овозможете му на детето да се движи слободно во затворен простор во кој има делови од мебел, кои тоа успешно ги заобиколува.</i></p>	<p>1. Детето го заобиколува подвижниот предмет при одење.</p> <p><i>Следете го детето при шетање на отворен простор и поттикнете го да се разминува со останатите пешаци.</i></p>	<p>1. Детето заобиколува подвижни и неподвижни предмет при трчање.</p> <p><i>Поттикнете го детето да трча околу некое дрво или некој друг предмет, без да го допре.</i></p> <p>2. Детето учествува во игри со препреки (под и над препрека).</p> <p><i>Поставете препреки во вид на скали или кругови и дадете му на детето инструкции да ги совлада со прескокнување или наведнување.</i></p>
<p>2. Детето, поставено во седечка положба, спонтано се потпира наназад.</p> <p><i>Седнете го детето на кревет или фотелја со потпирач и постепено отпуштајте го и поттикнете го да се потпре со грбот.</i></p>	<p>2. Детето заобиколува поставена пречка при одење.</p> <p><i>Поставете некоја пречка во собата или во дворот и поттикнете го детето да оди брзо кон пречката и да ја заобиколи без да се удри во неа.</i></p>	<p>2. Детето заобиколува поставени пречки.</p> <p><i>Наредете столици (или некои други предмети) во низа со растојание и поттикнете го детето да дојде до крајот на низата со заобиколување на столиците, во цик-цак линија.</i></p>	<p>2. Детето го намалува или забрзува одењето (престанува или успорува со одењето ако најде на некоја препрека – дрво, дел од мебел, друго дете...).</p> <p><i>Овозможете ми на детето да престојува во отворен простор погоден за физички активности (трчање, брзо одење...).</i></p>	<p>2. Детето се поттргнува за да не удри во друго другарче за време на танцовачки активности.</p> <p><i>Организирајте танцовачки активности и поттикнете го детето да се движи во ритамот на музиката;</i></p> <p><i>Организирајте танцовачки игри во парови и охрабнете го детето да танцува без да го гази или да се удира во другарчето.</i></p>	<p>3. Детето прескокнува повисоки препреки при трчање.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги совладува препреките при трчање.</i></p>

II. СУБДОМЕН – Фин моторен развој

Стандард 1: Детето може да воспостави контрола на движењата на дланките и прстите

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето посега со дланката по подаден предмет.</p> <p><i>Додека бебето седи потпрено на кревет, подадете му некоја омилена играчка или предмет.</i></p>	<p>1. Детето фрла подадена топка со двете дланки.</p> <p><i>Дофрлете му на детето некоја мека топка и поттикнете го да ви ја врати назад.</i></p>	<p>1. Детето раздвојува и спојува едноставни играчки.</p> <p><i>Покажете му на детето како да спојува и раздвојува едноставни играчки или предмети за општа употреба (раздвојување на капакот и тенџерето).</i></p>	<p>1. Детето вади и става поситни предмети во корпа.</p> <p><i>Дајте му корпа со поситни предмети на детето и поттикнете го да ги вади и повторно да ги враќа назад во корпата.</i></p>	<p>1. Детето ја држи топката со двете дланки над главата и ја фрла нанапред.</p> <p><i>Детето ја држи топката со двете дланки над својата глава и добива инструкција да ја префрли преку главата, кон одредена цел (стоечки кош, корпа итн.).</i></p>	<p>1. Детето ја користи доминантната рака во секојдневните активности (држи лажица, молив).</p> <p><i>При подавање на предмет, секогаш правете го тоа од средина, детето само одредува со која рака полесно се служи.</i></p>
<p>2. Детето ја држи цврсто тропалка во дланката.</p> <p><i>Подадете му ја тропалката на бебето, тоа ја грабнува со целата дланка.</i></p>	<p>2. Детето ја држи чашата со двете дланки и пие самостојно.</p> <p><i>Подадете му на детето пластична чаша со вода и дадете му инструкции да се напие.</i></p>	<p>2. Детето го витка рачниот зглоб во сите правци (отвора квака, одвртува квака ...).</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до разни предмети и играчки, со кои честопати ќе ја прави оваа активност.</i></p>	<p>2. Детето гради кула од 5-7 коцки.</p> <p><i>Дајте му инструкции на детето како да ги нареди коцките една на друга, во вид на кула.</i></p>	<p>2. Детето реди сложувалки од 8 парчиња.</p> <p><i>Дајте му на детето ситни предмети за да ги нареди еден до друг, користејќи го палецот и показалецот.</i></p>	<p>2. Детето дофаќа фрлена мала топка со едната или со двете дланки.</p> <p><i>Дофрлете му мала топка и дајте му инструкции да ја дофати со една дланка.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето зграпчува со дланката подаден предмет, го држи и по извесно време го пушта подадениот предмет.</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до предмети и играчки кои може да ги дофати и да ги држи во рацете. Подавајте му предмети и играчки.</i></p>	<p>3. Детето превртува страници од книга (обично 2-3 страници одеднаш).</p> <p><i>Седнете покрај детето и покажете му како се вртат страниците од некоја детска книга, дозволете му самостојно да ја повтори оваа активност.</i></p>	<p>3. Детето ја опфаќа подадената чаша со прстите од едната рака или ја опфаќа рачката со свиткување на прстите.</p> <p><i>Подадете му чаша на детето со рачка или без рачка и поттикнете го да ја опфати со едната рака.</i></p>	<p>3. Детето ги користи палецот и показалецот при држење на молив, фломастер, маркер.</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до разни моливи и поттикнете го да ги придржува со палецот и показалецот.</i></p>	<p>3. Детето превртува страници од книга, лист по лист.</p> <p><i>Овозможете ми на детето пристап до сликовници (книги, весници) со тенки листови и поттикнете го да ги прелистува страниците една по една.</i></p>	<p>3. Детето држи ножички со едната рака и сече хартија по зададена линија (во круг).</p> <p><i>Охрабрете го детето да ја исече хартијата по зададената линија.</i></p>
<p>4. Детето плеска со дланките.</p> <p><i>Поттикнете го бебето да плеска со дланките.</i></p>	<p>4. Детето цеди натопен сунѓер, со стегање на сунѓерот со сите прсти од едната дланка.</p> <p><i>Поттикнете го детето да си игра со сунѓерот додека се бања и охрабрете го да го исцеди со стегање на прстите на дланка.</i></p>		<p>4. Детето откопчува и закопчува паричник или чанта со нитни.</p> <p><i>Поттикнете го детето да откопчува и закопчува нитните на разни предмети (паричник, чанта, чевли, облека...).</i></p>	<p>4. Детето откопчува и закопчува копчиња на облека.</p> <p><i>Дозволете му на детето активно да учествува во облекувањето, да ги закопчува копчињата и патентите на облеката, доколку ги има.</i></p>	<p>4. Детето истиснува густа содржина од туба со лепак, паста за заби, пластилин, темперни бои).</p> <p><i>Дозволете му на детето самостојно да користи разни туби и да ја истиснува содржината со една рака.</i></p>
<p>5. Детето префрла еден објект од една во друга дланка.</p> <p><i>Поттикнете го да ја префрли играчката во другата рака.</i></p>				<p>5. Детето држи молив со палец и показалец и црта линија во зададена форма.</p> <p><i>Нацртајте круг и или друга форма и поттикнете го детето самостојно да ја нацрта.</i></p>	

Стандард 2: Детето може да ракува со играчки и разни предмети за општа употреба

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето држи мали предмети во двете дланки и ги удира едни од други.</p> <p><i>Дадете му на бебето да држи играчки во двете дланки и поттикнете го да ги удира една од друга.</i></p>	<p>1. Детето држи предмет/играчка во една дланка и игра со неа со другата дланка.</p> <p><i>Додека ја држи куклата со едната дланка, охрабнете го детето да ја чешла или да и ја вади и става капата со другата дланка.</i></p>	<p>1. Детето опфаќа помали предмети со прстите од едната дланка и го става во поголем сад.</p> <p><i>Охрабнете го детето да ги собере истурените јаболка во поголема чинија (тенџере).</i></p>	<p>1. Детето ги собира играчките од под со дланките и прстите.</p> <p><i>Дајте му инструкции на детето да ги собере играчките и да ги стави во корпата за играчки.</i></p>	<p>1. Детето ја отвора и затвора чешмата.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ја отвори чешмата, да наполни сад со вода и да ја затвори чешмата.</i></p>	<p>1. Детето самостојно и правилно го користи приборот за јадење.</p> <p><i>За време на оброкот, поттикнете го детето да користи прибор за јадење.</i></p> <p><i>Поттикнете го детето да учествува во подготовката на оброкот, како нанесување путер или мармалад на леб, ставање млеко, сок или вода.</i></p>
	<p>2. Детето собира мали предмети од масата со палецот и показалецот.</p> <p><i>Поставете го детето на маса на која има помали играчки и поттикнете го да ги фаќа со прстите од дланките.</i></p> <p><i>Поттикнете го да ги собере расфрлените поголеми ронки од леб на масата на едно место.</i></p>	<p>2. Детето одвртува и завртува играчка на навивање со една рака, користејќи ги сите прсти на дланката.</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до разни играчки или предмети на завртување и поттикнувајте го почесто да манипулира со нив.</i></p>	<p>2. Детето ги разглобува и повторно ги составува деловите од играчките или предметите (вади капаче од фломастер, отвора и затвора кутија).</p> <p><i>Обезбедете доволно предмети и играчки кои се склопуваат и расклопуваат во околината каде што детето игра и се движи.</i></p>	<p>2. Детето одвртува и завртува капаче од шише.</p> <p><i>Дозволете му на детето да одвртува и завртува капачиња од шише.</i></p>	<p>2. Детето ги облекува чевлите со заврзување на врвките.</p> <p><i>Дозволете ми на детето само да си ги облекува чевлите, да ги заврзува врвките или закопчува копчињата</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>3. Детето го држи фломастерот (маркерот) со стегната дланка во вид на тупаница и се обидува на чкрта по листот.</p> <p><i>Дадете му на детето дебел фломастер или маркер (соодветен на возраста) и поттикнете го да го опфати со сите прсти и да направи неколку потези на лист хартија.</i></p>		<p>3. Детето ја држи кутијата со едната дланка, а со другата ја полни со помали предмети.</p> <p><i>Овозможете ми на детето пристап до вакви предмети и поттикнувајте го да ги користи прстите и дланките одделно.</i></p>	<p>3. Детето го одвртува капачето до шишето, го истура сокот во чаша и ја држи чашата со една рака за рачка.</p> <p><i>Дозволете му на детето да ракува со предмети за секојдневна употреба (отворање, затворање, употреба на прибор за јадење.</i></p>	<p>3. Детето тура вода од една во друга чаша, без да истури, или од чаша во шише со пошироко грло.</p> <p><i>Поттикнете го детето на активности со претурање на течности од еден во друг сад.</i></p>
			<p>4. Детето ги користи дланките и прстите на двете раце за да ракува со ножичка.</p> <p><i>Подадете ми на детето ножичка и поттикнете го да ја отвора и затвора со двете дланки.</i></p>		<p>4. Детето тура супа или друга течност со лажица од тенцере во чинија или во чаша.</p> <p><i>Охрабрете го детето активно да учествува во подготовките на оброците или во активности поврзани со ракување со секојдневни предмети и садови.</i></p>

III. СУБДОМЕН – Здраво и безбедно однесување

Стандард 1: Детето презема активности поврзани со лична нега и хигиена

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето си игра додека се бања.</p> <p><i>За време на бањањето дозволете му на бебето да игра во водата.</i></p>	<p>1. Детето ги држи рацете под млаз вода за да ги мие рацете со помош на возрасен.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги измие рацете пред оброк и дајте му инструкција тоа секогаш да го прави пред оброк и после користење на тоалет.</i></p>	<p>1. Детето ги четка забите со четкичка за заби со помош на возрасен.</p> <p><i>Дозволете му на детето да користи четка за заби и дајте му инструкција како тоа се прави.</i></p>	<p>1. Детето ги мачка рацете со сапун, ги плакне со триење и самостојно ги брише</p> <p><i>Надгледувајте го детето додека ги мие рацете во тоалетот.</i></p>	<p>1. Детето самостојно ги мие рацете, лицето и телото.</p> <p><i>Охрабрете го детето само да се бања и надгледувајте го додека се бања или мие делови од телото.</i></p>	<p>1. Детето ја покрива устата и носот кога кашла.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги покрива устата и носот со раката кога кашла.</i></p>
<p>2. Детето реагира на дојката на мајката кога е гладно.</p> <p><i>Понудете ми да цица секогаш кога е вознемирено или плаче.</i></p>	<p>2. Детето ги мачка рацете со сапун и меѓусебно ги трие.</p> <p><i>Подадете му сапун на детето, покажете му како се користи и оставете го само да ги измие рацете;</i></p> <p><i>Повторувајте ја оваа постапка често и поттикнете го да ја извршува самостојно.</i></p>	<p>2. Детето седи на маса за време на оброкот.</p> <p><i>Поттикнете го детето да седи на маса додека јаде со останатите членови на семејството или во групата.</i></p>	<p>2. Детето самостојно користи тоалет со минимална помош.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги извршува своите физиолошки потреби самостојно или со минимална помош, ако се работи за непозната и нова околина.</i></p>	<p>2. Детето го брише носот и го фрла хартиеното марамче на соодветно место.</p> <p><i>При настинки, кивавици и кашлање, поттикнете го детето да користи марамче за да го избрише носот и потоа да го фрли на соодветно место.</i></p>	<p>2. Детето самостојно ги извршува своите физиолошки потреби, внимавајќи на хигиенските правила (се брише, пушта вода, мие раце...).</p> <p><i>Поттикнете го детето самостојно да користи тоалет.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето покажува со прст или ја дофаќа храната кога е гладно.</p> <p><i>Покажете му ја омилената храна кога е гладно.</i></p>	<p>3. Детето користи лажица за време на јадење.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ја држи лажицата во рака и со неа да црпи од содржината во чинијата.</i></p> <p><i>Охрабрувајте ја желбата на детето самостојно да јаде.</i></p>	<p>3. Детето ги става рацете во ракавот на палтото и помага при негово облекување.</p> <p><i>Поттикнете го детето самостојно да облекува поголеми парчиња од неговата облека (палто, блуза, панталони).</i></p>		<p>3. Детето самостојно ги мие забите со паста и четка за заби.</p> <p><i>Овозможете му на детето секојдневно да користи четка и паста за заби</i></p>	<p>3. Детето ја средува собата или просторот во кој игра.</p> <p><i>Замолете го детето да си ги раскрене играчките, да ги стави на место и да го среди просторот во кој престојува.</i></p> <p><i>Помогнете ми на детето во оваа активност.</i></p> <p><i>Пофалете го.</i></p>

Стандард 2: Детето може да препознае штетни и опасни ситуации

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето плаче (се вознемирува) при нагло зголемена врева во просторијата.</p> <p><i>Приближете му се на детето и обидете са да го смириете.</i></p>	<p>1. Детето отстранува дел од облеката ако му е топло.</p> <p><i>Помогнете му на детето да го отстрани вишокот облека ако чувствува топлина или да облече дополнителна облека ако чувствува студ.</i></p>	<p>1. Детето ја држи раката на возрасната личност при шетање на јавни места (на пр. улица).</p> <p><i>Додека се движите по улица со детето, фатете го за рака и објаснете му ги правилата за безбедност.</i></p>	<p>1. Детето ја предупредува возрасната личност ако чувствува болка или друга нелагодност.</p> <p><i>Разговарајте со детето за основните знаци на болест (болка, кашлање) и објаснете му зошто е важно на време да ве предупреди, доколку такво нешто постои.</i></p>	<p>1. Детето го разбира значењето на боите на уличните семафори.</p> <p><i>Објаснете му го на детето значењето на боите на семафорот и практикувајте го тоа при секое поминување на улица.</i></p>	<p>1. Детето внимателно поминува улица во придружба на возрасна личност, откако гледа во двата правца на улицата.</p> <p><i>При поминување на улица дајте му инструкција на детето да погледне во двата правца на улицата и безбедно да ја помине.</i></p>
	<p>2. Детето реагира на забрана од возрасна личност, но има потреба од дополнителна помош.</p> <p><i>Демонстрирајте прецизни ограничувања за допир на опасни предмети (на пр. објаснете му дека некои работи се премногу топли за да ги допира).</i></p>	<p>2. Детето препознава некои знаци на болест (болка, чувство на ладно, чувство на топло).</p> <p><i>Реагирајте соодветно кога детето покажува некакви знаци на болка или нелагодност.</i></p>	<p>2. Детето бара нов прибор за јадење ако му падне на земјата.</p> <p><i>Одговорете соодветно на барањето на детето и разговарајте со него за предностите од користење на чист прибор за јадење.</i></p>	<p>2. Детето препознава знаци на опасност (сирени на пожарникарска, полициска кола или кола за брза помош)</p> <p><i>Разговарајте со детето за улогата на сирените кошто ги користат овие коли.</i></p>	<p>2. Детето познава штетни и појасни навики по здравјето.</p> <p><i>Користете слики и илустрирани книги каде што се презентирани ризични однесувања (пушење, пиење алкохол, возење велосипед без кацига) и разговарајте со детето за овие практики.</i></p>

IV. СУБДОМЕН – Сензомоторен развој

Стандард1: Детето може да ги користи своите сетила (вид, слух , допир, мирис, вкус) за регулирање на движењето

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ја врти главата кон извор на звук.</p> <p><i>Тропнете со звучна играчка зад бебето.</i></p>	<p>1. Детето ја повлекува раката при допир на топол предмет.</p> <p><i>Подајте му чаша со топол напиток и дајте му инструкции внимателно да ја допре, бидејќи е топла.</i></p>	<p>1. Детето реагира со гримаса при пробување одредена храна.</p> <p><i>Понудете му ја на детето омилената храна.</i></p>	<p>1. Детето имитира движење на познато лице или некое домашно милениче.</p> <p><i>Играјте со детето имитација на одење или карактеристично движење на некоја позната личност или некое домашно милениче.</i></p>	<p>1. Детето имитира звук на некој музички инструмент кој го свири друг.</p> <p><i>Поттикнете го детето да имитира звук на некој музички инструмент.</i></p>	<p>1. Детето гледа во своите раце при изведување на креативни движења.</p> <p><i>Овозможете му на детето да има пристап до разни материјали и играчки за градење на кули, сложувалки, тесто, пластелин , хартија и прибор за цртање, боенки.</i></p>
<p>2. Детето посегнува по подадена играчка и ја става во уста.</p> <p><i>Подадете ми гумнена играчка на бебето.</i></p>	<p>2. Детето става шупливи играчки една во друга.</p> <p><i>Обезбедете разни шупливи играчки и предмети со разна големина и поттикнете го детето да ги става една во друга.</i></p>	<p>2. Детето протнува помал предмет во поголем отвор со соодветна форма.</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до разни играчки кои се во разни форми и поттикнете го да ги става една во друга.</i></p>		<p>2. Детето го врти погледот за да следи нешто, а не вратот</p> <p><i>Повикајте го детето да следи некоја активност лево или десно од него.</i></p>	<p>2. Детето црта зададени фигури со голема прецизност.</p> <p><i>Овозможете детето да има пристап до моливи, боички, креони, креди и дајте инструкции за цртање на одредена тема.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето се обидува да дофати предмет кој е во движење.</p> <p><i>Поттикнете го детето да дофати некоја играчка или предмет од негов интерес додека се движи (разни подвижни играчки или предмети.</i></p>	<p>3. Детето реди една коцка врз друга и потоа ги растура.</p> <p><i>Овозможете му на детето да има пристап до коцки со разна големина и поттикнете го да ги става една врз друга.</i></p>	<p>3. Детето истура вода од помал во поголем сад.</p> <p><i>Дајте му на детето 2 сада со разна големина, наполнети со вода и поттикнете го да ја претура водата со помала чаша од еден во друг сад.</i></p>		<p>3. Детето наденува предмети во мали дупки (реди бројаници...).</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до предмети и играчки со кои прави низи, реди реденки со поситни делови, ги расклопува и повторно ги склопува...</i></p>	<p>3. Детето изведува креативни конструкции од разновиден материјал (конструктивен, ликовен, манипулативен).</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до разни конструктивни, манипулативни и ликовни материјали.</i></p>

СОЦИОЕМОЦИОНАЛЕН РАЗВОЈ

Социјалниот и емоционалниот развој кај детето игра значајна улога во сегашното и идното социјално функционирање на индивидуата.

Социоемоционалните развојни етапи, во текот на детскиот развој, потешко се идентификуваат во однос на етапите од физичкиот и моторниот развој. Знаците на одредени развојни етапи се потешко препознатливи и не се така јасно дефинирани, како во доменот на физичкото здравје и моторниот развој.

Овој домен се однесува на стекнување и учење вештини, коишто ја зголемуваат самосвесноста и самоконтролата. Истражувањата укажуваат дека стекнатите социјални вештини и емоционалниот развој се важен дел од подготвеноста на детето за училиште.

Голем број автори на публикации од областа на раниот детски развој го потенцираат значењето на воспоставување социоемоционална компетентност во најраните години од животот, како основа за севкупниот понатамошен развој на индивидуата.¹⁴

Безбедната околина и позитивната интеракција со возрасните во текот на првите години од животот на доенчето и малото дете, игра значајна улога во промоција на здрав социоемоционален развој.

Карактеристиките на овој домен на развој укажуваат на тесна поврзаност помеѓу социјалната и емоционалната компонента. Двата субдомена се наоѓаат во комплементарен однос и тие меѓусебно се надополнуваат. Успешните социјални контакти овозможуваат развивање на позитивна слика за себе кај детето, но во исто време и развивање на емоционалните вештини за самоконтрола.

Позитивните развојни компоненти на овој домен го карактеризираат детето со способност да го контролира своето однесување, да научи да практикува вештини за интеракција со другите лица, вклучувајќи ги и врсниците, како и воспоставување и одржување на позитивни односи со околината.

Емоционалната компонента, во рамките на овој домен, го поттикнува детето на самоверба и доверба кон другите.

„По природа луѓето се социјални суштества. Низ сите фази на животот тие воспоставуваат интеракциски односи со други луѓе. Да се научи како да се биде и да се живее околу другите, е есенцијално за секој човек. Децата го конструираат сопственото знаење за светот околу нив, преку социјални интеракции. Здравите деца во сите култури воспоставуваат врска со возрасните уште од најмала возраст. За многу семејства и културни заедници, концептот да се биде 'добро образуван', го вклучува и социјалниот и емоционалниот развој, како клучно за сето понатамошно учење коешто следи во животот". (9, стр. 41)

Правилниот социоемоционален развој на секое дете е значително поврзан со понатамошниот успех во животот и во училиштето. Децата од најрана возраст воспоставуваат социјални контакти со родителите, со воспитувачите, со врсниците и со други возрасни лица. Квалитетот на овие социјални односи го поттикнува правилниот социоемоционален развој на децата. Во текот на социоемоционалниот развој, децата ги учат вредностите и видовите на однесувања кои се прифатливи за заедницата во којашто растат и се развиваат.

Позитивните *социјални односи* се формираат главно кога децата развиваат адаптивно социјално однесување, кога го разбираат значењето на различните видови однесувања, кога се способни да се адаптираат во различни социјални средини и кога активно учествуваат во групни активности. Социјалната

¹⁴ Chazen-Cohen, R., Jerald, J. and Stark, D.R. (2001) A commitment to supporting the mental health of our younger children, Zero to three 22(1) 4-12

компетенција децата ја демонстрираат кога изразуваат емпатија со разбирање, чувствителност и почитување на сличностите и различностите.

Клучните вредности кои се очекуваат од децата на возраст од 0-6 години и се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој во доменот „Социоемоционален развој“ се:

- Градење на позитивна слика за себе;
- Самодоверба и компетентност во интеракциите со околината и врсниците;
- Способност за разбирање на сопствените емоции;
- Контрола на сопствените чувства;
- Позитивна емоционална состојба;
- Респект и одговорност кон сличностите и различностите во заедницата.

Во рамките на **доменот социоемоционален развој** се издвојуваат два субдомена со следните стандарди:

- I. СУБДОМЕН - Социјален развој** со кој детето воспоставува интеракција со социјалната средина и личностите коишто го опкружуваат:
Стандард 1: Детето може да прави разлика помеѓу познати и непознати возрасни лица;
Стандард 2: Детето може да развие социјални вештини во интеракција со други деца;
Стандард 3: Детето може да развие социјални вештини во интеракција со возрасни;
Стандард 4: Детето може да ги забележи и да ги почитува сличностите и разликите кај луѓето.
- II. СУБДОМЕН - Емоционален развој** со кој детето ја развива перцепцијата за себе и своите емоции:
Стандард 1: Детето го развива поимот за себе;
Стандард 2: Детето може да ги препознае и соодветно да ги изразува своите емоциите;
Стандард 3: Детето се гордее со своите постигнувањата и верува во своите способности;
Стандард 4: Детето може да ги контролира сопствените чувства.

I. СУБДОМЕН- Социјален развој

Стандард 1: Детето може да прави разлика помеѓу познати и непознати возрасни лица

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето престанува да плаче кога го зема во прегратки позната личност.</p> <p><i>Овозможете му на детето да се чувствува сигурно и задоволно, кога плаче или реагира поинаку бидете покрај него и земете го во прегратка.</i></p>	<p>1. Детето реагира со насмевка на познат лик, ги подава рацете кон познатата личност.</p> <p><i>Зборувајте со детето, воспоставете со него интеракции на заемно верување и почитување.</i></p>	<p>1. Детето имитира активности на блиска личност (се преправа дека готви или чита како возрасната личност).</p> <p><i>Внимателно набљудувајте го детето и нотирајте ја пораката која ви ја испраќа.</i></p>	<p>1. Детето започнува интеракција со познато лице во текот на играта (бара од позната возрасна личност да му подаде некој предмет или играчка која не може да ја дофати).</p> <p><i>Доближете му се додека игра со играчки на подот и играјте заедно со него.</i></p>	<p>1. Детето бара и нуди помош на блиско возрасно лице.</p> <p><i>Поддржете го позитивното однесување на детето кон возрасните.</i></p> <p><i>Замолете го да ви подаде некоја книга или некој предмет.</i></p> <p><i>Помогнете му во спроведување на некои секојдневни активности (миење раце, качување, облекување).</i></p>	<p>1. Детето именува познати лица на фотографија.</p> <p><i>Разгледувајте заеднички фотографии и поттикнете го да ги именува лицата коишто ги препознава.</i></p>
<p>2. Детето реагира на непознато лице со плач или движење на телото.</p> <p><i>Прегрнете го детето во присуство на непознати лица и овозможете му да се чувствува безбедно.</i></p>	<p>2. Детето разгледува наоколу за да ја најде познатата личност.</p> <p><i>Набљудувајте го детето. Бидете во негова близина, подготвени да му помогнете.</i></p>	<p>2. Детето соодветно одговара на поздрав упатен од блиско лице.</p> <p><i>Поттикнете го детето да одговори на поздравот на познатата личност и разговарајте со него како да се однесува кога ќе го сретне некој близок член на семејството.</i></p>	<p>2. Детето и□ подава рака на позната личност кога се наоѓа во непозната средина.</p> <p><i>Одговорете на потребите на детето и обезбедете да се чувствува сигурно во непозната и нова средина</i></p>	<p>2. Детето крева рака за да и□ се обрати на учителката.</p> <p><i>Одговорете соодветно на барањето на детето и обрнете му внимание.</i></p>	<p>2. Детето со леснотија контактира со познати лица од околината (соседи, сопствениот лекар, домашни пријатели и роднини).</p> <p><i>Зборувајте со детето и објаснете му зошто е важно да се почитуваат постарите.</i></p>

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци			
	<p>3. Детето се приближува кон позната возрасна личност во непозната средина (ја фаќа за рака, бара да ја подигне во раце...)</p> <p><i>Одговорете соодветно на потребите на детето (прегрнете го, фатете го за рака за да го убедите дека е сигурно и безбедно во непозната и нова средина).</i></p>		<p>3. Во непозната средина се доближува до позната личност (родител...) да побара помош (да оди во тоалет).</p> <p><i>Одговорете соодветно на барањето на детето и обрнете му внимание.</i></p>	<p>3. Детето бара помош од познато и блиско лице, кога се соочува со проблем.</p> <p><i>Препознајте ја потребата на детето и поттикнувајте го секогаш да се обрати за помош кога му биде неопходна.</i></p>
	<p>4. Детето имитира гласови на луѓе кои ги знае (како кашла дедо...).</p> <p><i>Одговорете соодветно на детските иницијативи и движења.</i></p>			<p>4. Детето поставува прашања за некоја личност која не ја познава или за прв пат ја гледа во својата близина (кој е тоа, како се вика...)</p> <p><i>Одговорете на прашањата на детето и разговарајте за личноста или претставете му ја на детето личноста за којашто прашува.</i></p>
				<p>5. Детето се доверува на блиско лице.</p> <p><i>Внимателно слушајте и покажете секогаш интерес кон она што детето ви го зборува.</i></p>

Стандард 2: Детето може да развие социјални вештини во интеракција со други деца

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ја допира косата или делови од лице на друго дете во негова близина.</p> <p><i>Дозволете им на други деца (брат, сестра) да му се приближат на бебето.</i></p>	<p>1. Детето спонтано му се насмевнува на друго дете.</p> <p><i>Дозволете присуство на друго дете кое е весело и се смее.</i></p> <p><i>Одговорете позитивно на секој детски глас, плач и расположение, вербална или со експресија на лицето.</i></p>	<p>1. Детето се интересира за врсниците, им се доближува и ги допира.</p> <p><i>Овозможете му на детето игри и интерактивни активности со врсници.</i></p>	<p>1. Детето со леснотија ја напушта возрасната личност за да им се придружи на други деца коишто си играат.</p> <p><i>Поттикнете го детето да</i> ☐ <i>се придружи на група деца коишто играат во близина и оставете го во групата подолго.</i></p>	<p>1. Детето започнува да игра со друго дете; Иницира активност со друго дете.</p> <p><i>Овозможете му на детето почесто да си игра со други деца.</i></p>	<p>1. Детето покажува лојалност кон другарчето (му помага да го облече палтото, да затвори патент...).</p> <p><i>Поддржете го детето во играта со врсниците, а вие бидете во негова близина</i></p> <p>2. Детето одбира да игра со ново другарче.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги прифаќа новодојдените деца во групата и поддржете ја нивната заедничка игра.</i></p>
	<p>2. Детето му ја нуди својата играчка на друго дете, но реагира со плач или негодување ако детето му ја земе играчката.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги дели своите играчки со други деца.</i></p>	<p>2. Детето краткотрајно игра со другарче.</p> <p><i>Секојдневно создавајте услови детето да може да игра со другарчето, притоа возраста не е значајна.</i></p>	<p>2. Детето се зближува со другарчето во играта (му ја подава својата играчка на друго дете).</p> <p><i>Овозможете му на детето почесто да си игра со врсници. Бидете во близина, понудете помош, поддршка, играчка и др.</i></p>	<p>2. Детето ги споделува играчките и други предмети со друго дете.</p> <p><i>Поттикнете го детето во играта да ги споделува играчките со другите деца.</i></p>	<p>3. Детето соработува во колективни игри со други деца во групни активности (ова ќе го направиме вака, ова не може вака...).</p> <p><i>Разговарајте со децата колку е добро заеднички да се соработува во играта.</i></p> <p><i>Овозможете им активности во кои децата ќе си помагаат едни на други.</i></p> <p>4. Детето има другарчиња на повеќе места (во градинка, во школо, кај баба, пред зграда)</p> <p><i>Овозможете му на детето да биде дел од групна активност со врсници.</i></p>

Стандард 3: Детето може да развива социјални вештини во интеракција со возрасни

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ја гледа мајката или некој друг познат член кога му зборува.</p> <p><i>Секогаш кога можете бидете со детето, држете го во раце, прегрнете го, насмеветете се и зборувајте со него.</i></p>	<p>1. Детето прифаќа и бара помош од позната личност (гледа и бара да му помогне позната личност кога има некоја опасност на пр. кога ќе падне при одење).</p> <p><i>Помогнете му кога му е неопходна помош и понудете му поголема удобност на детето.</i></p>	<p>1. Детето покажува интерес да учествува во заеднички активности со возрасни.</p> <p><i>Овозможете му на детето да учествува во секојдневни активности (облекување, јадење, миење).</i></p> <p><i>Поддржете ја неговата независност;</i></p> <p><i>Вклучете се во заеднички активности со детето.</i></p>	<p>1. Детето бара возрасната личност да се вклучи во играта.</p> <p><i>Секогаш позитивно одговорете на оваа иницијатива и прифатете ја играта која ја нуди детето.</i></p>	<p>1. Детето игра заеднички игри со возрасни.</p> <p><i>Поддржете го детето во неговото настојување да игра некоја колективна игра со вас (карти, домино, не лутти се човеку....)</i></p>	<p>1. Детето се поздравува со позната личност при влегување во соба или при среќавање на кое било место каде што се движи детето.</p> <p><i>Поттикнете го детето да се поздрави со вас, усно или со подавање а рака, и да се поздравува секогаш кога ќе сретне позната личност.</i></p>
<p>2. Детето привлекува внимание на позната личност со вокализација, обид за допирање или насмевнување.</p> <p><i>Препознајте ја оваа реакција на детето и соодветно реагирајте, подигнете го во раце, зборувајте му.</i></p>			<p>2. Детето поставува прашања и отпочнува разговор.</p> <p><i>Покажете трпение во слушање и одговарање на поставените прашања.</i></p>	<p>2. Детето сака да им помага на возрасните (брише прашина).</p> <p><i>Овозможете му на детето низ игра да партиципира во одредени активности, како полевање цвеќиња, бришење прашина и др.</i></p>	<p>2. Детето бара помош од возрасни во заедницата или соседството.</p> <p><i>Охрабрете го детето и учете го да прашува други возрасни кога му е потребна некоја информација или помош.</i></p>

Стандард 4: Детето може да ги забележи и да ги почитува сличностите и разликите кај луѓето;

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето се гледа себе си во огледало и се смее.</p> <p><i>Овозможете му на бебето да се гледа во огледало, заедно со вас, и поттикнете го да се насмее.</i></p>	<p>1. Детето покажува разлики на одредени ликови од детски книги.</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до книги со илустрации и поттикнете го детето да покаже некои разлики на одредени ликови во книгите (разлика помеѓу луѓе и животни).</i></p>	<p>1. Детето го нарекува помалото дете во неговата околина со „бебе“.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ви каже нешто за помалото дете од неговата околина и поддржете ја неговата изјава за тоа како другото дете е помало од него.</i></p>	<p>1. Детето го идентификува полот и основните сличности и разлики помеѓу себе и другите (јас сум машко, Соња е девојче).</p> <p><i>Овозможете им на децата контакт и можност за игра со деца со посебни потреби и деца од друга културна и етничка средина.</i></p> <p><i>Овозможете им на децата средина со мултикултурни предмети, книги, песни и јазик.</i></p>	<p>1. Детето прашува едноставни прашања кои се однесуваат на другите деца.</p> <p><i>Преку песни, приказни, играчки и директен контакт со лица запознајте ги децата за различностите и сличностите со коишто ќе се соочат во животот.</i></p>	<p>1. Детето умеет да го опише својот изглед и да го спореди со другите.</p> <p><i>Овозможете му на детето низ игра да се опише себе си и да се спореди со други (братче, сестриче другарче).</i></p> <p>2. Детето ги препознава различните социјални улоги на личностите кои го опкружуваат.</p> <p><i>Овозможете им на децата да уочат дека нивните родители имаат различни улоги (како мајка-татко, како роднини, како соседи итн.)</i></p>
<p>2. Детето се загледува подолго во познато лице кое носи нови очила или нова капа.</p> <p><i>Додека си играте со детето ставете очила и набљудувајте ја неговата реакција.</i></p>	<p>2. Детето именува со „баба“ личност која има бела коса или очила.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги препознава разликите помеѓу луѓето и разговарајте за тоа.</i></p>	<p>2. Детето се интересира за непозната личност во негова околина (прашува кој е тоа?)</p> <p><i>Поттикнете го детето да опише некои карактеристики на личностите или лицата кои се во негова близина.</i></p>	<p>2. Детето се обидува да имитира некои зборови од друг говорен јазик.</p> <p><i>Ако сте од билингвално семејство, можете да го запознаете детето со вториот јазик.</i></p>	<p>2. Детето го менува својот изглед (се пресоблекува во туѓа облека или го менува изразот на лицето за заличи на некоја друга личност од неговата околина).</p> <p><i>Помогнете му на детето да учествува во игри, како што се маскенбали или други драмски претстави со преправање.</i></p>	<p>3. Детето поставува прашања за другите деца, нивните физички карактеристики, нивните семејства, етнички карактеристики, културни различности.</p> <p><i>Прославувајте ги сите празници и случувања на децата во групата. Овозможете им да се запознаат повеќе и да научат нешто ново за нивниот социјален, културен и етнички идентитет.</i></p>

II. СУБДОМЕН : Емоционален развој

Стандард 1: Детето го развива поимот за себе

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето го истражува сопственото тело (ги набљудува рацете и ги става во уста).</p> <p><i>Најдете време да бидете сами и комплетно да му се посветите на своето дете.</i></p>	<p>1. Детето реагира со гестикулации и звуци кога ќе го слушне своето име.</p> <p><i>Употребувајте го името на детето во интеракцијата со него.</i></p>	<p>1. Детето сака да изврши некоја активност самостојно.</p> <p><i>Поттикнете го детето пократко време да се занимава со одредена активност, без ваша интеракција (10 минути) и пофалете ја неговата способност.</i></p> <p><i>Одобрете некоја активност којашто ја прави со успех.</i></p>	<p>1. Детето го споменува своето име кога зборува со друго лице (јас сум Марко).</p> <p><i>Поттикнете го детето да се претстави кога започнува комуникација со друго лице.</i></p>	<p>1. Детето се претставува себе си во различни улоги во симболичката игра.</p> <p><i>Организирајте игри на улоги и дадете му одредена улога на детето (лекар, учителка а, мајка, баба).</i></p>	<p>1. Детето споделува информации за себе со други деца (домашниот број на телефон, адреса, место на живеење).</p> <p><i>Овозможете му на детето игра или активност во која ќе има можност да зборува за себе (во приказна, драма, преку цртање...).</i></p> <p><i>Зборувајте со детето за оние работи кои се однесуваат единствено на него, прашувајте го каде живее, адреса, град...</i></p>
<p>2. Детето го прилагодува плачот во зависност од своите потреби (глад, умор, барање на внимание).</p> <p><i>Обидете се да го препознавате плачот и соодветно да реагирате на потребите на детето.</i></p>	<p>2. Детето го допира огледалото кога возрасен го прашува каде е детето.</p> <p><i>Овозможете му на детето различни игри и активности пред огледало и поттикнете го да се насмее и да го покаже својот лик во огледалото.</i></p>	<p>2. Детето ги препознава деловите од своето тело кога возрасен ги именува.</p> <p><i>Организирајте игра во која барате од детето да ги именува или да ги покажува деловите од телото (носе, уста, коса, заби, уши...).</i></p>	<p>2. Детето го знае својот пол (јас сум машко, женско).</p> <p><i>Поттикнете го детето да одговори на прашањето дали е машко или женско.</i></p>	<p>2. Детето го препознава своето палто и го облекува при одење на прошетка.</p> <p><i>Поттикнете го детето само да се подготви пред одење на прошетка.</i></p>	<p>2. Детето станува свесно за сопствениот културен идентитет; кажува кој јазик зборува, каква облека носи...</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги изразува своите културни вредности низ игра и разговор.</i></p> <p><i>Разговарајте за јазикот, начин на облекување...</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4- 6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>3. Детето се јавува на повик на своето име.</p> <p><i>Обраќајте му се на детето секогаш по име.</i></p>	<p>3. Детето ги препознава сопствените предмети и играчки.</p> <p><i>Овозможете му на детето да кажува, именува предмети кои му припаѓаат (делови од облека, омилена играчка...).</i></p>	<p>3. Детето инсистира да го добие она што сака (јас сакам јаболко, а не млеко... јас ја сакам оваа капа... а не друга).</p> <p><i>Соодветно одговорете на индивидуалните барања на детето и поттикнувајте го да ги презентира своите потреби и желби.</i></p>	<p>3. Детето одлучува да направи одредена активност самостојно (на пр. да направи некоја кула од коцки ...)</p> <p><i>Поттикнете ја самостојноста на детето во секојдневните активности.</i></p>	
	<p>4. Детето протестира и одбива да јаде храна која не ја сака (на пр. одбива да пие вода, бидејќи сака сок...).</p> <p><i>Дозволете му на детето да ги искажува своите потреби и поддржете го во неговите барања.</i></p>			<p>4. Детето инсистира да ја игра улогата на „доктор/ка“ во текот на некоја игра со замена на улоги.</p> <p><i>При организирање на детски активности, со замена на улоги, почитувајте ги желбите на децата при доделување на улогите (Кој сака да биде доктор/ка, учител/ка, полицаец...).</i></p>	

Стандард 2: Детето може да ги препознае и соодветно да ги изразува своите емоции

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци			
<p>1. Детето се насмевнува на познат и ведар лик.</p> <p><i>Настојувајте почесто да бидете во близина на бебето.</i></p>	<p>1. Детето реагира на емотивен израз на човечки лик (се смее, се обидува да го прегрне).</p> <p><i>Овозможете активности во кои детето ќе има можност да реагира на различни емотивни изрази од човечки лик.</i></p>	<p>1. Детето препознава различни емоции кај себе и кај другите (мама е тажна, тато е радосен).</p> <p><i>Обезбедете пријатна атмосфера во домот и избегнувајте ситуации кои будат тажни емоции.</i></p>	<p>1. Детето правилно ги означува емоциите на другите (мама е среќна, бидејќи се смее).</p> <p><i>Разговарајте со детето за разни чувства коишто се јавуваат (тага, радост...) и како се манифестираат.</i></p>	<p>1. Детето се обидува да теши друго дете кое плаче или е тажно.</p> <p><i>Поттикнете го детето да му дава поддршка на друго дете кое е тажно или плаче</i></p> <p>1. Детето ги кажува причините и зборува за своите сопствени емоции (се радувам што ќе одиме на гости, плачам затоа што сум тажна ...)</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги разбере и разговара за сопствените емоции. Иницирајте игра во која детето кажува сопствени доживувања</i></p>
<p>2. Детето плаче кога си заминува познат лик од негова близина.</p> <p><i>Препознајте ја оваа реакција и обидете се да го смириете детето.</i></p>	<p>2. Детето се забавува и се смее кога некој прави гримаси или необични движења.</p> <p><i>Овозможете активности преку кои детето, на интересен начин, ќе има можност да препознава различни емоции и движења.</i></p>	<p>2. Детето ја прекинува активноста или играта, ако заплаче друго дете.</p> <p><i>Обидете се да го смириете детето кое плаче и насочете го детето повторно кон играта.</i></p>	<p>2. Детето ги забележува и разликува причините за појава на разни емоции кај другите и кај себе (мама е среќна, бидејќи сум добра...)</p> <p><i>Покажете слики на човечки лица со различни изрази на емоции. Барајте да ги препознаат и да ги именуваат; Овозможете им на децата во активноста да сочувствуваат со емоциите на другите деца; Разговарајте како се чувствуваат кога се среќни, тажни, лути и др.</i></p>	<p>2. Детето гледа на слика дете кое плаче (во книга, на ТВ...) и поставува прашање зошто плаче.</p> <p><i>Одговорете му на детето на поставеното прашање и разговарајте со детето за конкретната ситуација.</i></p> <p>2. Детето ги изразува емоциите преку игра (се обидува да ја најде загубената играчка на другарчето, му помага на другарче да ја изгради кулата...)</p> <p><i>Овозможете му на детето секојдневно, низ игра, да ги сподели и слободно да ги</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
		<p>3. Детето се обидува да смири дете кое плаче во негова близина (го гали...)</p> <p><i>Поттикнете го детето на оваа активност и пофалете го за тоа.</i></p>		<p>3. Детето се радува кога добива подарок</p> <p><i>Овозможете му на детето да се радува и разговарајте со него за тоа што го прави среќно и задоволно.</i></p>	

Стандард 3: Детето се гордее со своите постигнувањата и верува во своите способности

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето се смее и радува кога успева во некоја активност (кога ја мавта тропалката).</p> <p><i>Охрабрете го детето и насмејте се со него кога детето успева да плеска со рацете или мавта со некоја тропалка.</i></p>	<p>1. Детето повторува одредени звуци или движења, кога забележува дека тоа има некаков ефект.</p> <p><i>Овозможете му на детето активности во кои секојдневно индивидуално ќе игра, заедно со него.</i></p>	<p>1. Детето се смее со задоволство кога ќе постигне успех.</p> <p><i>Овозможете му на детето сигурна средина во која ќе може да изведува најразлични активности;</i></p> <p><i>Пофалете го детето за успешно направената работа или активност.</i></p>	<p>1. Детето сака да ги покаже ефектите од успешно завршената работа (готов цртеж, речење коцки).</p> <p><i>Овозможете им на децата активности во кои ќе бидат ангажирани на нови, дотогаш непознати работи.</i></p> <p><i>Помогнете им ако има потреба.</i></p>	<p>1. Детето ја презентира задачата која ја завршило само и повикува возрасна личност за да се пофали.</p> <p><i>Охрабрете го детето за извршената задача и поттикнете го и на други активности во кои ќе може да доживее нови искуства.</i></p>	<p>1. Детето ги презентира сопствените идеи и мислења во играта или во активноста. (му покажува на друго дете како нацртал или како да ја подаде топката во играта ...)</p> <p><i>Овозможете му на детето доволно време и можности за игра, експериментирање и постигнување нови работи.</i></p> <p><i>Поттикнете ја самодовербата кај детето.</i></p>
	<p>2. Детето се насмевнува кога го охрабрувате при успешно проодување.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги направи првите чекори и речете браво.</i></p>	<p>2. Детето плеска со рацете и вели браво кога ќе заврши некоја активност со успех.</p> <p><i>Вклучете го детето во некоја активност (речење коцки), охрабрете и плескајте "браво" заедно со него.</i></p>	<p>2. Детето сака да се грижи само за себе (инсистира само да се облече или да заврши некоја работа- да донесе некој предмет ...).</p> <p><i>Поттикнете ја желбата за самостојност кај детето во секојдневните активности.</i></p>	<p>2. Детето одговара потврдно, со голема сигурност и убеденост на прашањето дали може да вози велосипед, дали знае да плива, дали може да поправи некоја играчка, дали знае да вклучи телевизор...</p> <p><i>Вклучувајте го детето во секојдневните активности и постојано бодрете го и фалете ги неговите достигнувања.</i></p>	<p>2. Детето ја презентира завршената задача на возрасен (учител, родител).</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги завршува дадените задачи и пофалете го неговиот успех.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>3. Детето упорно се обидува да достигне некој предмет кој е надвор од неговиот дофат (на пр. да земе некој предмет од некоја повисока полица).</p> <p><i>Во играта бидете блиску до детето, за да ја зголемите неговата самодоверба.</i></p>				<p>3. Детето целосно им се посветува на зададените активности.</p> <p><i>Запишувајте го името на детето на секоја негова изработка(цртеж);</i></p> <p><i>Со внимание пристапете му на секое детско постигнување во играта;</i></p> <p><i>Поддржувајте ги децата кога сакаат да испробаат нешто ново.</i></p>

Стандард 4: Детето може да ги контролира сопствените чувства

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				
<p>1. Детето се смирува кога е возбудено со цицање или подавање на некоја играчка.</p> <p><i>Понудете му на бебето да цица или некоја сакана играчка (предмет) кога е возбудено;</i></p> <p><i>Променете нешто во околината ако бебето е премногу возбудено (на пр. намалете ја вревата, светлината ...).</i></p>	<p>1. Детето престанува да плаче кога е задоволно.</p> <p><i>Одговорете соодветно на секој знак за внимание, кое децата го бараат.</i></p>	<p>18-24 месеци</p> <p>1. Детето престанува да се лути после одземањето на играчката од страна на друго дете.</p> <p><i>Објаснете му на детето дека е добро да му ја отстапи својата играчка на друго дете и понудете му алтернативна забава ("Изгледа дека повеќе сакаш да играш со коцките, а куклата дај ја на Јана").</i></p>	<p>1. Детето се смирува брзо после одвојување од позната и драга личност.</p> <p><i>Прегрнете го расплаканото дете и понудете му некоја игра со која ќе му се одвлече вниманието.</i></p> <p><i>Не го оставајте расплаканото дете само после одвојување од родителот во градинката.</i></p> <p><i>Пофалете го детето и охрабрате го за да престане да плаче.</i></p>	<p>1. Детето реагира со израз на лицето кога е луто или се повлекува од играта.</p> <p><i>Препознајте ја оваа реакција на детето и зборувајте со него за причината за неговата лутина.</i></p>	<p>1. Детето ја изразува лутината и тагата на соодветен начин, со голема доза на контрола (кога друго дете не му дава некоја играчка или предмет, му нуди друг предмет за замена).</p> <p><i>Овозможете му на детето игра во која ќе укажете на значењето од контрола и на различно прикажување на емоциите на одредени места.</i></p>
<p>2. Детето престанува да плаче кога забележува познато лице во околината.</p> <p><i>Овозможете му на детето доволно љубов, топлина, убави зборови.</i></p>	<p>2. Детето престанува да биде агресивно кон други лица или предмети кога му се одвлекува вниманието.</p> <p><i>Кога детето се однесува агресивно, понудете му друга активност (оддалечете го од местото на конфликтот).</i></p>	<p>2. Детето почнува да ги контролира импулсите (вели не кога ќе го допре забранетиот предмет).</p> <p><i>Интервенирајте со особено внимание кога детето има проблем околу контролата на импулсите.</i></p>	<p>2. Детето со трпение чека ред во изведување на некоја активност која ја сака (да се клацка на клацкалката или да добие сок).</p> <p><i>Помогнете му на детето низ игра да го увиди значењето на контрола на емоциите и стекнување на трпеливост комуникација со другите.</i></p>	<p>2. Детето ги смирува негативните емоции и моментални импулси (брзо престанува да се лути, да плаче, да негодува).</p> <p><i>Овозможете им на децата самостојно да ги решаваат конфликтните ситуации со врсниците.</i></p>	

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци			
				<p>3. Го прифаќа одењето на училиште (градинка) без вознемиреност и лутина</p> <p><i>Поттикнете го детето редовно да оди во градинка и кажувајте му како таму може да се забавува со други деца.</i></p>

ПРИСТАП КОН УЧЕЊЕ

Раното детство е период кога децата учат како да учат и тие пристапуваат кон овој дел од учењето на различни начини. Пристапот кон учењето претставува основа за преостанатите домени во процесот на раното учење и развојот на децата. Овој домен се однесува на тоа како децата учат, а не на тоа што децата учат.

Малите деца, по својата природа, се љубопитни и сакаат да истражуваат. Добро осмислен амбиент којшто ја поттикнува иницијативноста, љубопитноста и интересот кон учењето се клучните фактори кои го унапредуваат пристапот кон учењето на малите деца. Во тоа, секако, клучна улога имаат професионалците вклучени во воспитно-образовните процеси во текот на раното детство. Создавањето позитивен амбиент за учење ги стимулира децата да истражуваат, да решаваат проблеми, да покажуваат висок степен на иницијативност, да се поттикнува нивната љубопитност и да се охрабруваат да поставуваат прашања. Во таков амбиент, децата развиваат позитивен пристап кон учењето кој е потребен за понатамошен успех во училиштето, но и за процесот на активно учење во текот на целиот живот.

Пристапот кон учењето се однесува на навиките, диспозициите и стилите на учење кои укажуваат на различните начини на кои детето секојдневно се внесува во процесот на учење. Поконкретно, пристапот кон учењето се однесува на детската љубопитност и интерес, на неговата иницијативност, на упорноста и посветеноста, на креативноста и на инвентивноста, како и на способноста за рефлексивност и интерпретација.

Овој домен не се однесува на способностите и вештините коишто децата ги поседуваат, туку како тие се ориентираат и насочуваат себе си кон процесот на учење.

„Децата учат и се изразуваат на различни начини. Различните начини на кои тие учат, не се и не треба да се разберат како дефицит“¹⁷. Во воспитно-образовниот процес многу често се форсира медиокритетскиот пристап. Се очекува од секое дете, без разлика на индивидуалните способности, со исто темпо, на идентичен начин и со успех да ги усвои предвидените програмски содржини. Претходните искуства на детето се многу значајни. Начините на кои децата го изразуваат својот пристап кон учењето зависи и од нивниот темперамент, но и од животниот контекст на секое дете посебно. Во воспитно-образовниот процес треба да се почитуваат социокултурните специфичности на средината од која потекнува секое дете.

Семејството, пошироката средина, градинката, училиштето и сите оние што непосредно имаат некаква врска со раниот детски развој и учење, укажуваат на значењето и важноста на овој домен во понатамошниот развој на секоја личност.

Љубопитноста кај децата, нивните интереси, иницијативноста, упорноста, инвентивноста и креативноста се особини на детската личност кои се развиваат во рамките на останатите домени од развојот на детската личност. Укажувањето на посебното значење на секоја од гореспоменатите особини и нејзиното понатамошно негување и поттикнување во секојдневниот живот, особено во воспитно-образовниот процес, е од непроценливо значење за успешниот старт за поаѓање на училиште, но и за понатамошниот живот на детето воопшто. На секое дете треба да му се овозможи стекнување искуства низ процесот на учење кои соодветствуваат на неговите единствени потреби и можности. Секое дете е индивидуа сама за себе. Тоа има единствени, само за него, својствени потенцијали коишто треба да се поттикнат и да се негуваат.

¹⁷ Sharon Lynn Kagan Ed. Pia Rebelo Kristie Kauertz, Kate Tarrant, 2005 Washington State Early learning and development benchmarks, National Center for Children and Families, Teachers College, Columbia University, pg.80

Детскиот пристап кон учењето се однесува и на мотивацијата, однесувањето и когнитивните стилови коишто децата ги демонстрираат кога учат нешто ново и секогаш во различни ситуации. Децата треба да бидат мотивирани да го користат претходно стекнатите знаења и вештини. Тие треба да се оспособат и за доживотно учење.

Развивањето и негувањето на овој домен остава белег на понатамошниот живот на секое дете.

Клучните вредности коишто се очекуваат од децата на возраст од 0-6 години и се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој во доменот Пристап кон учењето се:

- љубопитност и интерес;
- иницијативност;
- упорност и посветеност;
- креативност и инвентивност;
- рефлексивност и интерпретација.

Развојниот процес кај децата во рамките на доменот - **пристап кон учењето** се одвива во 2 субдомена:

I. СУБДОМЕН - Љубопитност и иницијативност со следните стандарди:

Стандард 1: Детето може да научи нови работи и да стекне нови искуства;

Стандард 2: Детето може да преземе иницијатива.

II. СУБДОМЕН - Креативност и истрајност со следните стандарди:

Стандард 1: Детето покажува истрајност во преземените активности;

Стандард 2: Детето може да ја користи својата креативност во секојдневните активности;

Стандард 3: Детето може да учи на различни начини од сопствените искуства.

I. СУБДОМЕН: Љубопитност и иницијативност

Стандард 1: Детето може да научи нови работи и да стекне нови искуства;

0-2 години			2-3 години	3-4 години	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето гледа нанапред или наназад во различни предмети или лица.</p> <p><i>Поттикнете го детето да го следи предметот којшто го движите нанапред и наназад. Движете се и самите нанапред и наназад.</i></p>	<p>1. Детето загледува во непознати предмети во околината.</p> <p><i>Играјте си со децата, употребувајќи нови предмети со различна боја, форма и звуци.</i></p>	<p>1. Детето прашува за луѓето од својата околина.</p> <p><i>Овозможете им на посрамежливите деца да бидат љубопитни. Поттикнете ги да поставуваат прашања.</i></p>	<p>1. Детето поставува прашања во врска со некоја приказна или некоја претходна активност.</p> <p><i>Одговорете му на детето и секогаш дајте му и дополнителни информации.</i></p>	<p>1. Детето поставува прашања (Што е ова? Зошто? Месечината е тркалезна? Како се родил јас?)</p> <p><i>Овозможете им на децата да прашуваат. Секогаш одговарајте на нивните прашања.</i></p>	<p>1. Децата развиваат личен интерес кон одредени нешта (собираат колички, разни предмети од интерес, минијатурни животни).</p> <p><i>Овозможете му на детето да си развие сопствен интерес. Почитувајте го неговиот избор.</i></p> <p>2. Детето покажува интерес и сака да знае повеќе за настаните и приказните што се однесуваат на непознати нешта (на пр. за диносаурус)</p> <p><i>Овозможете им на децата различни извори за добивање одговор на нивните прашања (се интересира за диносаурус, купете играчка диносаурус, најдете книга за диносауруси).</i></p>
<p>2. Детето се врти за да го открие правецот од каде што доаѓа гласот/звукот.</p> <p><i>Користете некоја звучна играчка за да го поттикнете детето да го открие правецот на звукот.</i></p>	<p>2. Детето притиска на копчиња за да предизвика звук.</p> <p><i>Обезбедете предмети и играчки кои ќе го охрабрат детето да открие на кој принцип работат (на пр. музичка кутија).</i></p>	<p>2. Детето поставува прашања: Што? Како? Зошто?</p> <p><i>Читајте му на детето книги со коишто го запознавате со различни места и култури.</i></p>	<p>2. Детето со внимание слуша нова приказна или бара да му се чита некоја нова книга.</p> <p><i>Обидете се на детето постојано да му кажувате ниви приказни или да му раскажувате нови случки.</i></p>	<p>2. Детето поставува прашања за работи кои првпат ги забележува во својата околина.</p> <p><i>Менувајте ја честопати средината во која се движи детето со нови содржини (играчки, предмети), за да ја поттикнете неговата љубопитност.</i></p>	<p>3. Детето покажува интерес за дискусии за одредени нови искуства и случувања (сака да разговара и да дознае нешто повеќе за некој настан кој се случил претходно).</p> <p><i>Разговарајте за теми кои се од интерес на детето, поттикнете го да учествува во дискусијата.</i></p>

Стандард 2: Детето може да презема иницијатива

0-2 години			2-3 години	3-4 години	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето му се насмевнува на блиско лице за да сврти внимание кон себе.</p> <p><i>Одговорете на оваа иницијатива на детето и посветете му внимание (насмејте се или прозборете му).</i></p>	<p>1. Детето ја одбира омилената играчка помеѓу предметите што се наоѓаат пред него.</p> <p><i>Дајте му на детето можности за избор на играчка, сликовница...</i></p>	<p>1. Детето иницира игра самостојно, со одредена играчка или предмет за да го понуди за игра.</p> <p><i>Овозможете му на детето многу можности за игра, самостојно и со други деца.</i></p>	<p>1. Детето дава идеи како сака да го помине времето.</p> <p><i>Овозможете му доволно простор и време на детето за да направи избор во активност.; Планирајте активности во соработка со детето.</i></p>	<p>1. Детето иницира помош во одредени ситуации (на пр. го чисти истуреното млеко).</p> <p><i>Поддржете ја иницијативата на детето и понудете му помош.</i></p>	<p>1. Детето самостојно прави селекција од понудени материјали и предмети за играње.</p> <p><i>Поддржете го детето во изборот на материјали.</i></p> <p>2. Детето го замолува другарчето да му се приклучи во играта (покажува иницијативност за групна игра).</p> <p><i>Поддржете го детето во просоцијални активности и укажете му на позитивните ефекти од дружењето.</i></p>
	<p>2. Детето се преправа дека ја отвора вратата со играчка или предмет кој личи на клуч.</p> <p><i>Вклучете разни играчки кои имаат одредена функција и поттикнете го детето да ги користи за одредената намена.</i></p>	<p>2. Детето започнува нова активност и презема ризик (минимален), се качува на столче за да дофати некој предмет од интерес.</p> <p><i>Овозможете му нови активности коишто претходно ќе му ги објасните</i></p>	<p>2. Детето предлага активности од оние коишто се нудат.</p> <p><i>Разговарајте со детето како возрасните преземаат иницијативи.</i></p>	<p>2. Детето самостојно избира материјали за активност (на пр. коцки за кула).</p> <p><i>Овозможете му на детето креативна средина за игра и активности, во која ќе може слободно да ги изразува сопствените иницијативи.</i></p>	<p>3. Детето прави план за сопствената активност и учествува во неа.</p> <p><i>Поттикнете го детето самостојно да организира активност и поддржете ги неговите идеи.</i></p> <p>4. Детето, заради личен интерес, учествува во одредена активност.</p> <p><i>Овозможете му на детето да дизајнира и самостојно да организира активности и игри</i></p>

II.СУБДОМЕН: Креативност и истрајност

Стандард 1: Детето покажува истрајност во преземените активности

0-2 години			2-3 години	3-4 години	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето пократко време го задржува своето внимание на одреден предмет (ја превртува играчката во рацете).</p> <p><i>Поттикнете го детето подолго време да го задржи погледот на некој предмет или играчка.</i></p>	<p>1. Детето ја бара омилената играчка.</p> <p><i>Скријте му ја играчката и поттикнете го да ја најде.</i></p> <p><i>Поттикнете го да не се откажува од активностата.</i></p>	<p>1. Детето постојано сака да ги повторува омилените активности.</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги игра омилените игри и активности.</i></p>	<p>1. Детето истрајува во обидите правилно да ја облече блузата.</p> <p><i>Почитувајте ја детската желба за одредена работа (омилена облека)</i></p> <p><i>Коментирајте ја позитивно на неговата упорност.</i></p>	<p>1. Детето продолжува со активностата (на пр. да бои, да реди коцки), иако другите деца завршиле со активностата.</p> <p><i>Помогнете му на детето да го фокусира сопственото внимание.</i></p>	<p>1. Детето настојува успешно да ја заврши активностата, си поставува цели, го следи поставениот план со помош на возрасен (секојдневно го полива цветчето, секојдневно го рани домашното милениче...)</p> <p><i>Поттикнете го детето во неговата упорност (на пр. оваа недела ќе му давам вода на мачето).</i></p>
<p>2. Детето ги крева рацете нагоре и плаче сè додека не го земете во раце.</p> <p><i>Препознајте ја оваа потреба на бебето и земете го во раце</i></p>	<p>2. Детето подолго време се заигрува со одредена игра/играчка.</p> <p><i>Набљудувајте го детето. Забележувајте кои активности го интересираат повеќе.</i></p>	<p>2. Детето подолго време се обидува да ги нареди коцките</p> <p><i>Овозможете му на детето да истрае во активностата (редење коцки. Не го деконцентрирајте со други работи. (исклучете го телевизорот).</i></p>	<p>2. Детето инсистира само да јаде или да се напие сок во чашата.</p> <p><i>Поддржете го детето во неговите настојувања и пофалете го за успешно завршената работа.</i></p>	<p>2. Детето е ангажирано на одредена активност од 5-10 минути.</p> <p><i>Поттикнете го детето во неговата истрајност и модифицирајте ги очекувањата на децата со посебни потреби.</i></p>	<p>2. Детето прифаќа предизвици и истрајува во активностата и покрај можни фрустрации.</p> <p><i>Овозможете му на детето доволно време и поддршка за да ја заврши посложената задача или игра со која е ангажиран.</i></p>

Стандард 2 : Детето може да ја користи својата креативност во секојдневните активности

0-2 години			2-3 години	3-4 години	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ги испитува своите дланки преку гледање, ставање во уста и допирање една со друга.</p> <p><i>Поттикнете го детето во оваа активност и стимулирајте го да си игра со своите дланки</i></p>	<p>1. Детето различно ги употребува играчките. Ги комбинира на креативен начин (зема некој предмет кој личи на телефон и се преправа дека зборува).</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги користи играчките на разни начини и овозможете му пристап на доволно материјали; Вршете постојано промена на материјалите коишто се достапни на децата.</i></p>	<p>1. Детето ја менува намената на предметите за општа употреба (лажиците и тенџерето како ударни инструменти).</p> <p><i>Дозволете му на детето да ги користи и да ги комбинира играчките и материјалите од секојдневниот живот.</i></p>	<p>1. Детето се преправа и си замислува работи во играта (зема весник и се преправа дека чита).</p> <p><i>Поттикнете го детето во симболичката игра и искористете ја неговата имагинација.</i></p>	<p>1. Детето си креира нови игри и активности.</p> <p><i>Овозможете му на детето да креира и да си ги комплетира активностите на сопствен начин.</i></p>	<p>1. Детето игра симболички игри (игра во улога на продавач, лекар, учителка, мајка, татко...).</p> <p><i>Придружете му се на детето во симболичката и драмската игра, запознајте го со различни луѓе, култури и места.</i></p>
<p>2. Детето повторува дејства коишто претходно ги видело (постојано го испушта подадениот предмет или играчка).</p> <p><i>Наизменично подавајте му ја играчката и поттикнете го да ја испушта.</i></p>			<p>2. Ја зема торбата на мајката и се преправа дека оди на работа.</p> <p><i>Набљудувајте го детето додека игра симболичка игра и поддржете ја оваа активност.</i></p>	<p>2. Детето измислува приказни и песни во активноста.</p> <p><i>Создадете средина за детето во која тоа ќе експериментира и ќе ја користи сопствената имагинација.</i></p>	<p>2. Детето врши измени на познати приказни, си додава сопствени ликови и го менува текот на приказната.</p> <p><i>Поттикнете го детето на вакви активности и забавувајте се заедно, креирајќи сопствени приказни.</i></p>

Стандард 3: Детето може да учи на различни начини од сопствените искуства;

0-2 години			2-3 години	3-4 години	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето притиска копчиња на одредени играчки или предмети, за да предизвика одредени промени (звук, слика...).</p> <p><i>Дозволете му на детето пристап до предмети или играчки со копчиња и поттикнете го детето да ги притиска, за да предизвикува одредени промени.</i></p>	<p>1. Детето ја повторува играта од претходниот ден.</p> <p><i>Коментирајте кога детето го употребува своето искуство и знаење во нови ситуации, употребувајте дескриптивен јазик.</i></p>	<p>1. Детето предвидува резултат од одредена активност (на пр. ако мама го стави тенџерето на шпорет, сигурно ќе готви).</p> <p><i>Разговарајте со детето и дозволете му со вас да ги сподели сопствените мисли и идеи за светот што го опкружува.</i></p>	<p>1. Детето раскажува случки од минатото.</p> <p><i>Зборувајте со детето за работите што ги видело, слушнало за нив или ги направило.</i></p>	<p>1. Детето размислува гласно и зборува додека е ангажирано во одредена активност.</p> <p><i>Постававајте му на детето отворени прашања со кои го поттикнувате да размислува (на пр. Што ако...? Како поинаку би можело да...?).</i></p>	<p>1. Детето употребува најразлични методи за да ги изрази сопствените идеи (раскажува, црта, пее).</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги изрази своите мисли и искуства на најразличен начин.</i></p>
		<p>2. Детето оди полека додека држи чаша наполнета со млеко или вода, за да не ја истури.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги препознава последиците од своето однесување.</i></p>			<p>1. Детето планира активности и си поставува цели кои се базираат на претходни искуства.</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги сподели сопствените искуства кои претходно ги стекнало (на пр. да раскажува за нив, да црта...)</i></p>

ЈАЗИК, КОМУНИКАЦИЈА И РАЗВОЈ НА ПИСМЕНОСТ

Усвојувањето на јазикот и неговото правилно користење е важно за успешно функционирање на секоја индивидуа во општеството. Новородените деца, без оглед на нивното културолошко потекло, доаѓаат на свет подготвени да комуницираат со звуци, гестикулации и зборови.

Правилното усвојување на јазикот е комплексен процес кој започнува од раѓањето на детето и, главно, е условено од голем број фактори. Со усвојување на јазикот, детето, всушност, усвојува еден моќен и комплексен симболички систем, кој го развива и усовршува во текот на целиот живот. Експресијата на лицето и говорот на телото со кои комуницираат најмалите бебиња брзо се заменува со „гугање“, формирање на зборови и конструкција на реченици.

„Општо е познато дека писмената популација денес е есенцијална за напредокот на секое општество, како од хуманитарни, така и од економски причини. На индивидуално ниво, писменоста го детерминира квалитетот на животот, личното унапредување, креирањето на имиџот за себе и можноста за успешно функционирање во современиот свет на забрзан технолошки развој. Да се биде писмен, значи да се има пристап до знаењето. Тоа нуди можност за избор и самопотврдување. На национално ниво, функцијата и економскиот просперитет на општеството зависи од добро едуцирани личности, со флексибилни и високо развиени професионални вештини“.¹⁵

Јазикот на децата им е неопходен за да ги изразат своите мисли и чувства, но, во исто време, тој им е неопходен за да ги разберат и другите лица со кои тие секојдневно стапуваат во комуникација.

Јазикот се усвојува во одреден социјален и културен контекст. Во почетокот, тоа е семејството, како примарна социјална средина, а подоцна тоа е училиштето и пошироката социјална средина.

Во развојот на јазикот и писменоста, клучен момент е детето да може да ги демонстрира своите почетни вештини на својот мајчин јазик.

Без разлика на мајчиниот јазик (македонски, албански, турски, ромски, итн.), средината во која детето секојдневно се движи треба да биде богата со пишан и говорен јазик .

„Надворешните влијанија од средината, подучувањето со специфични говорни вештини и богатите културни различности, влијаат во усвојување на јазични и комуникациски способности“.¹⁶

Клучни вредности кои се очекуваат од децата и се основа за дефинирање на стандардите во рамките на доменот јазик, комуникација и развој на писменоста, се следните:

- Способност за слушање и разбирање на говорниот јазик;
- Правилно зборување и елоквенција;
- Комуникациски вештини;
- Интерес кон читање на книги;
- Развој на способност за писмено изразување;
- Развој на чувство за постоење на културна и јазична различност.

Во рамките на доменот јазик, комуникација и развој на писменоста се одвојуваат 3 клучни субдомени, со следните стандарди :

¹⁵ Rily Jeni, (2006), Language and literacy 3-7 Creative Approaches to teaching., SAGE Publications Ltd. pg.1

¹⁶ Sharon Lynn Kagan Ed. Pia Rebelo Kristie Kauerz, Kate Tarrant, 2005 Washington State Early learning and development benchmarks, National Center for Children and Families, Teachers College, Columbia University, pg. 149

- I. **СУБДОМЕН - Комуникација** со помош на кој детето соодветно одговара на говорниот јазик, започнува да го разбира, демонстрирајќи говорни вештини во комуникацијата со околината:
Стандард 1: Детето може да слуша и разбира говорен јазик;
Стандард 2: Детето може да зборува и комуницира;
Стандард 3: Детето може да го збогати својот речник и да покаже напредок во правилниот говор.
- II. **СУБДОМЕН - Читање** со помош на кој се развива интересот кон печатени материјали и препознавање на пишани симболи и букви:
Стандард 1: Детето покажува интерес кон печатени материјали;
Стандард 2: Детето може да препознае пишани симболи и букви.
- III. **СУБДОМЕН - Пишување** со помош на кој детето започнува активности (чкртање, цртање..) кои понатаму се развиваат во вештини за пишување, преку кои искажува одредени идеи:
Стандард 1: Детето може да се вклучи во активности поврзани со пишување;
Стандард 2: Детето ги искажува своите идеи преку пишани симболи и букви.

I. СУБДОМЕН - Комуникација

Стандард 1: Детето може да слуша и разбира говорен јазик

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ги движи рацете и нозете кога слуша познат глас.</p> <p><i>Зборувајте со детето за време на секојдневните активности (додека го пресоблекувате , храните, бањате).</i></p>	<p>1. Детето го насочува погледот кон предметот за кој се зборува (каде е мачето...).</p> <p><i>Во комуникација со детето, поставувајте му прашања и поттикнете го соодветно да одговори.</i></p>	<p>1. Детето повторува вербални кратки пораки кога ќе ги слушне.</p> <p><i>Додека си играте со детето или во текот на секојдневните активности, поттикнете го детето да ви повтори некоја кратка порака.</i></p>	<p>1. Детето покажува 2 прста кога ќе го прашате колку години има.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ви покаже со прсти колку години има.</i></p>	<p>1. Детето го разбира значењето на изговорените зборови – постапува според инструкција составена од неколку активности.</p> <p><i>Побарајте од детето да ви го покаже како се мијат раце.</i></p>	<p>1. Детето се вклучува во разговор, го разбира она што го слуша и соодветно реагира.</p> <p><i>Иницирајте разговор за секојдневните активности на детето, поставувајте му прашања и поттикнете го детето да одговара.</i></p>
<p>2. Детето го вперува погледот во ликот на говорникот.</p> <p><i>Кажувајте приказни или пејте песнички кога сте со детето.</i></p>	<p>2. Детето ја мрда главата за да одговори „да“ или „не“ на едноставно прашања (на пр. Дали сакаш колаче, чоколадо или некоја играчка).</p> <p><i>Поставувајте му на детето едноставни прашања и поттикнете го соодветно да ви одговори.</i></p>	<p>2. Детето поврзува зборови со одредени предмети.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ви покаже одредени предмети во околината (Каде е масата, каде е играчката, каде е мачето, дрвото итн.).</i></p>	<p>2. Детето соодветно реагира на изговорените зборови од страна на возрасен.</p> <p><i>Поттикнете го детето да се наведне и да ги погледне своите чевли (Погледни колку ти се убави чевлите...)</i></p>	<p>2. Детето слуша подолга приказна и реагира на смешните делови со смеење.</p> <p><i>Читајте или раскажувајте ми на детето комични и забавни приказни.</i></p>	<p>2. Детето го знае значењето на неколку специјализирани зборови (на пр. педијатар е доктор за деца, забар е доктор за заби).</p> <p><i>Поттикнете го детето во концептуалното разбирање на зборовите и охрабнете го кога правилно ќе употреби некој нов збор.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето го свртува вниманието за да се фокусира на некој предмет или личност во која гледа возрасниот.</p> <p><i>Вербализирајте ја вашата постапка и насочете го вниманието на детето за одредени предмети (на пр. „Ева ја мама“, а откако ќе погледне повторете „Да, ти ја најде мама“).</i></p>	<p>3. Детето прекинува со активноста кога ќе му се каже „не, не“.</p> <p><i>Внимавајте на детето додека се движи и игра во ваша близина и поттикнете го да прекине одредена активност со зборовите „не, не“.</i></p>	<p>3. Детето го прекинува возрасниот додека му чита приказна и прашува „Зошто?“.</p> <p><i>Прекинете со читањето и одговорете му на детето на неговото прашање.</i></p>	<p>3. Детето соодветно одговара на вербален налог.</p> <p><i>Поттикнете го да одговори на вербална инструкција („Донеси ми ја книгата од масата“).</i></p>	<p>3. Детето со внимание слуша приказни што му се раскажуваат, читаат, приказни на радио или на ТВ и бара дополнително објаснување.</p> <p><i>Читајте му на детето и секојдневно применувајте разни вербални стимулации (разговарајте, одговарајте на прашања, поттикнувајте го да поставува прашања).</i></p>	<p>3. Детето со леснотија прераскажува приказна, некој настан којшто го слушал од друга личност или некоја телевизиска серија, филм, театарска претстава.</p> <p><i>Поттикнете го детето постојано да ви прераскажува некоја позната приказна или случка, филм, театарска претстава. Со тоа ги зајакнувате лингвистичките вештини на детето при комуникацијата.</i></p>
	<p>4. Детето слуша кратка и едноставна приказна.</p> <p><i>Раскажувајте му на детето едноставни и кратки приказни и поттикнете го да ги слуша со внимание.</i></p>				

Стандард 2: Детето може да зборува и комуницира

0- 2 години		18-24 месеци	2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци				
<p>1. Детето испушта гласови за да предизвика внимание.</p> <p><i>Одговорете соодветно на секоја вокализација на бебето (погледнете го, насмејте се или прегрнете го).</i></p>	<p>1. Детето употребува гласови од својот мајчин јазик.</p> <p><i>Повторете она што го кажува детето и проширете ја секоја негова вокализација.</i></p>	<p>1. Детето кажува реченица составена од 2-3 збора.</p> <p><i>Покажете му на детето некој предмет од околината и поттикнете го да го именува и да ја продолжи реченицата.</i></p>	<p>1. Детето употребува социјални изрази од типот „благодарам“, „молам“...</p> <p><i>Охрабрете го детето да ги употребува овие изрази секогаш кога тоа е соодветно.</i></p>	<p>1. Детето започнува дискусија и поставува прашања.</p> <p><i>Вклучете го детето во разговорот секогаш кога е можно и одговарајте на поставените прашања</i></p>	<p>1. Детето ги кажува своите идеи на повеќе начини.</p> <p><i>Вклучете го детето во некоја дискусија која е од негов интерес.</i></p>
<p>2. Детето „гуга“ со поврзани самогласки.</p> <p><i>Следете ја вокализацијата на детето и зборувајте му, користејќи самогласки за одредени зборови.</i></p>	<p>2. Детето знае да го каже името на мама, тато, баба...</p> <p><i>Поставувајте му прашање („Како се вика мама? Како се вика тато“?) и повторувајте ги правилно одговорите на детето.</i></p>	<p>2. Детето употребува зголемен број зборови и ги става во реченици или изрази.</p> <p><i>Честопати зборувајте со детето, користејќи едноставен јазик на возрасен.</i></p>	<p>2. Детето постојано поставува прашања за да ја одржи конверзацијата.</p> <p><i>Одговарајте на поставените прашања и поттикнете го да поставува нови, кога правите пауза во зборувањето.</i></p>	<p>2. Детето точно пренесува кратка порака од учителот на родителот и обратно.</p> <p><i>Замолете го детето да пренесе одредена говорна порака дома и прашајте го следниот ден за тоа.</i></p>	<p>2. Детето разговара со свои врсници за некоја случка (како поминал на роденден, на прошетка, на распуст...)</p> <p><i>Охрабрете ја дискусијата помеѓу децата во групата.</i></p>
<p>3. Детето си зборува „само со себе“, преку испуштање на разни звуци.</p> <p><i>Бидете во близина на детето и кога е во фаза на „расприкажаност“ охрабрете го да продолжи (на пр. со вербална поддршка: „Ајде, кажувај ми уште“...).</i></p>	<p>3. Детето имитира едноставни зборови.</p> <p><i>Поттикнете го детето да повторува нови зборови.</i></p>	<p>3. Детето користи негација (не) или прости прашални зборови (што, зошто).</p> <p><i>Секогаш соодветно одговорете на детските прашања.</i></p>	<p>3. Детето зборува доволно јасно за да биде разбрано од оној којшто го слуша.</p> <p><i>Иницирајте игра во која ќе го поттикнете детето да одговара на прашања.</i></p>	<p>3. Детето раскажува приказна која ја слушало (на прашање за што станува збор во книгата или во филмот, одговара за едно дете, за едно пријателство...)</p> <p><i>Поттикнете го детето да раскаже дел од приказната или дел од филмот којшто го гледал.</i></p>	<p>3. Детето раскажува сопствено искуство или доживување.</p> <p><i>Поттикнете го детето да раскажува по секавање (како си помина на роденден?.)</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
					<p>4. Детето употребува различна интонација на гласот при раскажување на некој настан.</p> <p><i>Охрабрете го детето да зборува јавно пред помала група.</i></p>
					<p>5. Детето рецитира стихотворба со промена на интонацијата на гласот.</p> <p><i>Поттикнете го детето да изрецитира некоја стихотворба и охрабрете го да ја менува интонацијата на гласот за потенцирање на поодделни делови од стихотворбата.</i></p>

Стандард 3: Детето може да го збогати својот речник и да покаже напредок во правилниот говор

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето се огласува со самогласки (а, у, е...).</p> <p><i>Охрабрете го детето со внимание кога ги испушта гласовите.</i></p>	<p>1. Детето користи еден збор за да комуницира со возрасен (вели „горе“ кога сака да го подигнат од креветот).</p> <p><i>Препознајте го говорот на детето и позитивно одговорете на неговото барање.</i></p>	<p>1. Детето имитира зборови кои за првпат ги слуша.</p> <p><i>Поддржете ја оваа иницијатива на детето и објаснете му го значењето на зборот или поттикнете го правилно да го изговара.</i></p>	<p>1. Детето опишува некои личности или предмети со користење на придавки за подобро објаснување (убав, лош, мал...).</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги објаснува предметите или лицата коишто се во неговата околина (каква е бабата, какво е цвеќето).</i></p>	<p>1. Детето ги усогласува зборовите со род и број</p> <p><i>Охрабрете го детето правилно да го употребува родот и бројот при раскажување и интервенирајте ако згреша.</i></p>	<p>1. Детето ги препознава зборовите кои се различни од мајчиниот јазик.</p> <p><i>Разговарајте со детето за постоење на различни јазици во локалната заедница и пошироко.</i></p> <p>2. Детето го знае спротивното значење на зададениот збор (светло-темно, мало-големо, ден-ноќ...)</p> <p><i>Поттикнете го детето да каже спротивно значење на зададен збор (тенко-дебело, мало-големо, убаво-грдо).</i></p>
<p>2. Детето „гуга“ со наизменично користење на самогласки и согласки (ма, га, ба...)</p> <p><i>Одговорете соодветно со имитирање на неговиот говор и продолжете со зборови со значење.</i></p>	<p>2. Детето подолго време неразбирливо брбори.</p> <p><i>Внимателно слушајте го детето и одговорете со соодветна конверзација на брборењето на детето.</i></p>	<p>2. Детето објаснува слика или цртеж со 3-4 збора.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ви го објасни цртежот што го нацртал и помогнете му во изнаоѓање на нови и соодветни зборови.</i></p>	<p>2. Детето прашува за значењето на одредени зборови или како се вика некој предмет.</p> <p><i>Одговорете му на детето на прашањето и дополнете го со зборови кои имаат слични значење.</i></p>	<p>2. Детето употребува нов збор или прашува за значењето на некој непознат збор.</p> <p><i>Поттикнете го детето да си го збогатува речникот и објаснувајте му ги значењата на зборовите.</i></p>	<p>3. Детето учествува во говорни игри (дополни ја реченицата, продолжи ја приказната)</p> <p><i>Охрабрете го детето да опишува, прераскажува и раскажува настани, случки и поттикнете го да употребува нови зборови.</i></p>

II.СУБДОМЕН - Основи за читање

Стандард 1: Детето покажува интерес кон печатени материјали

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето гужва лист од хартија или весник.</p> <p><i>Подадете му на детето лист од хартија и внимателно набљудувајте го како манипулира со неа.</i></p>	<p>1. Детето разгледува корица од сликовница.</p> <p><i>Понудете му на детето сликовница и поттикнете го да ги разгледува илустрациите на корицата</i></p>	<p>1. Детето покажува интерес за сликовници.</p> <p><i>Обезбедете сликовници во близина на детето, дајте му да избере сликовница и понудете се да му ја прочитате</i></p>	<p>1. Детето се загледува во разни печатени материјали.</p> <p><i>Понудете му на детето да разгледува разни илустрирани книги, списанија, етикети на храна</i></p>	<p>1. Детето препознава печатени симболи во својата околина.</p> <p><i>Поттикнете го детето да препознае некој печатен симбол (лого на омилена чоколада, омилена играчка...).</i></p>	<p>1. Детето подолго време седи и разгледува сликовница или некој друг печатен материјал, држејќи ја книгата во правилна позиција.</p> <p><i>Подајте му на детето некоја книга и охрабнете го да ја разгледува книгата со буквите поставени од горе надолу.</i></p>
<p>2. Детето посега по илустрирана сликовница со многу бои.</p> <p><i>Подадете му ја сликовницата на бебето и охрабнете го да се посегне по неа.</i></p>	<p>2. Детето одбира некоја сликовница и бара да му ја читате.</p> <p><i>Одговорете позитивно на барањето на детето, практикувајте ја оваа активност почесто.</i></p>	<p>2. Детето постојано сака да му ја читате истата приказна.</p> <p><i>Одговорете позитивно на желбата на детето и покажувајте му ги илустрациите од книгата.</i></p>	<p>2. Детето покажува во книгата каде е текстот, а каде е сликата.</p> <p><i>Разгледувајте ја сликовницата заедно со детето и охрабнете го да ви покаже каде се сликите, а каде е напишан текстот на приказната.</i></p>	<p>2. Детето правилно ја разгледува сликовницата, вртејќи ги страниците една по една, од напред кон назад.</p> <p><i>Обезбедете му пристап до разни сликовници и поттикнете го детето да се занимава, вртејќи ги страниците на книгата; Помогнете му правилно да го прави тоа.</i></p>	<p>2. Детето раскажува настан по одредени слики кои за првпат ги гледа.</p> <p><i>Поттикнете го детето да раскаже содржина по серија слики.</i></p>

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци			
<p>3. Детето внимава на гласот на возрасната личност, додека таа го држи во skut и му чита.</p> <p><i>Седнете го детето и обидете се да му читате книга, користејќи различни гласови.</i></p>			<p>3. Детето покажува интерес и се преправа дека му „чита“ книга на помало дете или на некоја играчка (кукла, куче, маче...).</p> <p><i>Поттикнете ја оваа активност кај детето и потсетувајте го почесто да им „чита“ на своите кукли или омилените играчки-животни.</i></p>	<p>3. Детето ја користи книгата за да добие некоја информација.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ви ја донесе книгата во која има слики или пишува за нешто што него го интересира (за некои животни, омилените приказни, мориња, реки итн.).</i></p>
				<p>4. Детето знае дека книгата има наслов, автор и илустрации.</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до разни книги, илустрирани списанија и разговарајте за насловите на книгата и како настануваат тие (кој ги пишува... името на авторите).</i></p>

Стандард 2: Детето може да препознае пишани симболи и букви

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето се загледува во слики и постери по ѕидовите.</p> <p><i>Поставете разни слики во просторот каде што престојува детето;</i></p> <p><i>Покажете му на детето некоја книга и посочете ја сликата.</i></p>	<p>1. Детето ја покажува бараната слика на книгата.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ви покаже некоја слика од позната сликовница (каде е мачето, каде е девојчето...).</i></p>	<p>1. Детето препознава печатени логоа или симболите на омилените предмети, храна (на пр. етикети од омилено чоколадо).</p> <p><i>Поттикнете го детето да го избере омилениот предмет со препознавање симболот или логото на амбалажата</i></p>	<p>1. Детето ја препознава омилената книгата по сликите и симболите на корицата.</p> <p><i>Замолете го детето да ви ја донесе сликовницата со посочување на сликите и пишаниот текст на корицата.</i></p>	<p>1. Препознава некои букви во пишан текст (буквата О или првата буква од своето име)</p> <p><i>Охрабрете го детето да ви покаже некои букви кои имаат форма на круг (на пр. буквата О)</i></p>	<p>1. Детето поврзува глас со одредена буква (о, а...).</p> <p><i>Поттикнете го детето да изговори некоја позната буква која ќе ја посочите во некоја книга или текст; Користете сложувалки со букви.</i></p>
	<p>2. Детето ги покажува зборовите во сликовницата.</p> <p><i>Кога му читате книга /сликовница на детето, покажете му ги деловите кои се со текст и поттикнете го да го направи истото.</i></p>	<p>2. Детето ја покажува правата слика во книгата кога го прашувате да ја покаже („Каде е цвеќето“? „Каде е кучето“?)</p> <p><i>Читајте му често на детето и повремено прашувајте го да покаже одредени слики</i></p>	<p>2. Детето прави разлика помеѓу букви и други симболи.</p> <p><i>Разгледувајте заеднички некоја сликовница и охрабрете го детето да ви ја покаже сликата на страницата каде што има и букви во вид на текст.</i></p>	<p>2. Се преправа дека чита, гледајќи во познат текст.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ја држи омилената сликовница и да ги листа страниците како да чита.</i></p>	<p>2. Детето именува букви во пишан текст.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ги именува и покаже буквите коишто вие ги посочувате</i></p>

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци			
				<p>3. Детето го препознава своето име напишано на хартија.</p> <p><i>Напишете неколку имиња и поттикнете го детето да го препознае своето име и охрабнете го да ги именува буквите.</i></p> <p><i>Обезбедете му пристап на детето до книги или сликовници и поттикнете го да гледа во нив и да раскажува.</i></p>
				<p>4. Детето именува 2-3 букви, поврзувајќи ги во низа.</p> <p><i>Напишете неколку кратки зборови и поттикнете го детето да ги именува буквите во низа.</i></p>

III. СУБДОМЕН - Основи на пишување

Стандард 1: Детето може да се вклучи во активности поврзани со пишување

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето експериментира со алатки за пишување, (ги превртува во дланките, моливот, пенкалото, фломастерот).</p> <p><i>Подајте му на детето некој голем фломастер или маркер и поттикнете го да го задржи со двете раце; Покажете му како се отвора и затвора капачето.</i></p>	<p>1. Детето спонтано црта на лист хартија, без одреден правец и место.</p> <p><i>Обезбедете му на детето хартија и алатки за пишување (моливи, креони, маркери).</i></p>	<p>1. Детето црта спонтано, со еден потез, правејќи кружни движења.</p> <p><i>Обезбедете му на детето разни алатки за пишување и големи листови хартија поставени на хоризонтални и вертикални површини.</i></p>	<p>1. Детето црта со маркер неправилни линии или кругови со повеќе потези.</p> <p><i>Охрабрете го детето во оваа активност.</i></p>	<p>1. Детето црта одредени форми кои заличуваат на букви (круг во вид на буквата О).</p> <p><i>Кога ќе нацрта круг објаснете му на детето дека е тоа буквата О, разговарајте и за други букви и напишете некои од нив.</i></p>	<p>1. Детето пишува или црта разни форми со повеќе потези.</p> <p><i>Обезбедете му на детето доволно хартија, табаци и алатки за пишување и цртање и поттикнете го да пишува.</i></p> <p>2. Детето пишува зададена буква со копирање.</p> <p><i>Нацртајте некоја буква или посложена форма на линија и охрабрете го детето да ја гледа и да ја напише само.</i></p>
	<p>2. Детето прави точки на лист хартија со дебел фломастер.</p> <p><i>Дајте му на детето лист хартија и дебел фломастер и поттикнете го да става точки на листот.</i></p>	<p>2. Детето црта хоризонтални и вертикални линии со еден потез.</p> <p><i>Охрабрете го детето во оваа активност и обезбедете разни моливи, боички, фломастери.</i></p>	<p>2. Детето црта форми во песок или на земја со зашилен предмет.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ви нацрта круг на рамна земјена или песочна површина со некое зашилено гранче.</i></p>	<p>2. Детето копира зададена форма.</p> <p><i>Нацртајте едноставна форма (линија) и поттикнете го детето да ја нацрта.</i></p>	<p>3. Детето самостојно ги пишува буквите од своето име.</p> <p><i>Поттикнете го детето да си го напише своето име.</i></p>

Стандард 2: Детето може да ги искажува своите идеи преку пишани симболи и букви

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>1. Детето и□ го покажува напишаниот и исцртан лист на друга личност.</p> <p><i>Охрабрете го и пофалете го детето за оваа негова активност.</i></p>	<p>2. Детето чкрта на лист хартија, за да нацрта нешто.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги искажува своите идеи и, на овој начин, охрабрете го.</i></p>	<p>1. Детето имитира пишувањето во игра како намерна активност.</p> <p><i>Охрабрете го детето да имитира возрасна личност која пишува, понудете му на детето разни видови хартија, моливи, фломастери.</i></p>	<p>1. Детето црта предмет или лице од својата околина.</p> <p><i>Поттикнете го детето да го нацрта мачето, кучето бабата, дедото или некоја друга драга личност или, пак, некој познат предмет. Помогнете му, ако е потребно, и пофалете го како добро го нацртал цртежот.</i></p>	<p>1. Користи чкртаници и цртежи кои личат на букви, за да напише некоја порака.</p> <p><i>Поттикнете го детето да напише некоја честитка или покана.</i></p>
		<p>2. Детето чкрта на лист хартија за да и□ напише писмо на позната личност.</p> <p><i>Дајте му на детето лист хартија и некој фломастер и поттикнете го да и□ напише писмо на својата мајка, баба...</i></p>		<p>2. Детето црта слика според некој настан.</p> <p><i>Охрабрете го детето да црта познати симболи или слики.</i></p>	<p>2. Детето бара од возрасна личност да му напише нешто во врска со некоја негова идеја.</p> <p><i>Одговорете позитивно на барањето на детето.</i></p>

КОГНИТИВЕН РАЗВОЈ И СТЕКНУВАЊЕ НА ОПШТИ ЗНАЕЊА

Когнитивниот развој се однесува на зголемување на интелектуалните и менталните способности на децата. Поконкретно, станува збор за прогресивен процес којшто настанува како резултат на интеракција на детето со останатите објекти, субјекти и настани коишто се случуваат во неговата околина. Когнитивниот развој обединува неколку сегменти, како што се: препознавање, обработка, организација и соодветна употреба на дадената информација. Процесот на когнитивниот развој вклучува комплекс на ментални активности, како: истражување, откривање, презентирање, сортирање, класифицирање и меморирање на информациите. Овој домен од развојот на детската личност, во исто време, вклучува: „Како мислат и што знаат децата”.¹ Во предучилишниот период когнитивниот развој се однесува на стекнување вештини за процена, критичност, решавање на проблеми, разбирање на правила и концепти, како и визуелизација на можностите и последиците.

„Децата не се разликуваат само по начинот на којшто ги стекнуваат општите знаења, туку и по начинот на којшто тие учат, помнат и разбираат”.² Токму затоа, во воспитно-образовниот процес треба да се посвети поголемо внимание на начинот на којшто децата ги стекнуваат знаењата.

Когнитивниот развој се однесува на стратегиите коишто децата ги користат за да го истражуваат и учат светот што ги опкружува, додека стекнување на знаењето е процес преку кој се акумулираат информациите коишто ги добиваат во текот на интеракцијата со надворешниот свет, со цел активно да се вклучат во решавање на проблемите, како и зголемување на нивното чувство кон критично размислување.

Во последно време сè повеќе се укажува на значењето на социјалната и емоционалната интелигенција, како значајни претпоставки за успешно адаптирање и функционирање на децата во образовната средина.

Новите знаења кои децата ги стекнале се основа за нивните секојдневни активности, вклучувајќи го и нивниот пристап кон учењето. Стимулацијата на когнитивниот развој е основа за успехот којшто децата ќе го постигнат во понатамошниот образовен процес. Когнитивниот развој не е изолиран процес, тој зависи од степенот на развој на останатите домени, пред сè, физичкото здравје и социоемоционален развој.

Развојниот процес во доменот на когнитивниот развој се одвива во 4 субдомени и тоа :

- Логика и размислување;
- Математика и броеви;
- Уметност;
- Наука.

Преку развојот на математичките и нумеричките вештини се поттикнува развој на математичко изразување, развивање на логично размислување и решавање на проблеми, развивање на вештини поврзани со употреба на бројки, нумерички операции и мерни единици.

Уметничкото изразување е многу важна компонента во развојот на детската личност и детското искуство.

¹ Sharon Lynn Kagan, Ed. D. Pia Rebello Britto, Ph.D. Kriste Kauretz, M.A. Kate Tarrant, M.P.A (2005), Washington State, Early Learning Development Benchmarks, National Center for Children and Families Teachers College, Columbia University

² Ibid

Децата коишто имаат можност на различни начини да ја развиваат својата фантазија и креативност, учат како да ја изразуваат својата индивидуалност, своите интереси, способности и вештини. Играјќи си меѓусебно, децата учат едни од други, споделуваат искуства и учат да ги почитуваат разликите во културата и изразувањето.

Детето на свој, автентичен начин умее да ги изрази своите чувства преку музика, театар, цртање, движење, сето тоа како дел од неговиот когнитивен развој.

Клучните вредности коишто се очекуваат од децата на возраст од 0-6 години и се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој во доменот когнитивен развој и стекнување на општи знаења, се:

- Способност на децата да размислуваат;
- Способност за стекнување и користење нови информации;
- Способност за активно решавање на проблемите, во зависност од нивниот развоен стадиум;
- Способност за критичко размислување.

Во рамките на доменот Когнитивен развој и општи знаења, се разгледуваат следните стандарди:

I. СУБДОМЕН - Логика и размислување

Стандард 1: Детето демонстрира способност да истражува и открива.

II. СУБДОМЕН - Математика и броеви

Стандард 1: Детето демонстрира знаење за количина, бројки и броење;

Стандард 2: Детето демонстрира способност за класификација и серијација.

III. СУБДОМЕН - Наука

Стандард 1: Детето стекнува информации за средината преку набљудување и манипулација;

Стандард 2: Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на живиот свет (растенија и животни);

Стандард 3: Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на неживата природа;

Стандард 4: Детето осознава за човекот како живо и општествено суштество.

IV. СУБДОМЕН - Уметност

Стандард 1: Детето демонстрира способност да разликува различни звуци/ гласови;

Стандард 2: Детето демонстрира интерес за учество во музички активности;

Стандард 3: Детето демонстрира интерес за учество во разни форми на визуелна креативност.

I. СУБДОМЕН: Логика и размислување

Стандард 1: Детето е способно да истражува и открива нови работи

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Се загледува или се врти со телото за да ја следи играчката или предметот, којшто е во движење.</p> <p><i>Паралелно кријте и покажувајте одредена играчка пред очите на детето.</i></p>	<p>1. Детето притиска копче на ТВ или радиоприемник и ги разбира последиците.</p> <p><i>Дозволете му да ги истражува апаратите во домаќинството додека го надгледувате.</i></p>	<p>1. Детето ракува со механичка играчка.</p> <p><i>Дозволете му на детето пристап до некоја механичка играчка или предмет кој може да се отвора, затвора, одвртува, зартува.</i></p>	<p>1. Детето открива нов начин на употреба на некоја играчка или предмет (гледа како се гради кула и се обидува да го направи истото, користи капак од тенџере како волан од кола).</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до безбедни предмети за домашна употреба; Поттикнете го да открие како и зошто се употребува.</i></p>	<p>1. Детето истражува разни видови на предмети и материјали.</p> <p><i>Овозможете му пристап до безбедни предмети и материјали коишто може да ги користи.</i></p>	<p>1. Детето расклопува и повторно составува разни предмети/играчки.</p> <p><i>Овозможете му пристап до механички играчки и предмети коишто се расклопуваат и повторно се склопуваат.</i></p>
<p>2. Детето пронаоѓа делумно скриен предмет.</p> <p><i>Скријте ја омилената играчка под некоја покривка и поттикнете активност кај детето, за да ја пронајде играчката.</i></p>	<p>2. Детето отвора фиоки и плакари за да открие што има во нив.</p> <p><i>Дозволете му на детето да отвора и затвора фиоки и плакари и поттикнете го да ви каже зошто го прави тоа.</i></p>	<p>2. Детето истура вода во песокот (во земјата) за да направи кал.</p> <p><i>Овозможете му на детето да игра со песок, земја и помогнете му да направи кал. Објаснете му дека земјата или песокот со водата се омекнува и може да се прават фигури.</i></p>	<p>2. Детето користи алатки за истражување (употребува лупа за да види некој предмет).</p> <p><i>Овозможете му пристап до безбедни предмети коишто може да ги манипулира.</i></p>	<p>2. Детето поставува прашања за работи коишто ги гледа или слуша.</p> <p><i>Поттикнете го детето да поставува прашања и понудете му одговор (Што се случува ако го направиш ова?, Зошто се случува тоа?).</i></p>	<p>2. Детето набљудува и дискутира за промените коишто ги забележува (на пр. овде има нова зграда, претходно немало).</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги забележува промените и новонастанатите состојби во околината и разговарајте за тоа.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето постојано ја испушта играчката која му ја додавате и набљудува што ќе се случи.</p> <p><i>Подадете му ја испуштената играчка и поттикнете го да ја повтори активноста.</i></p>	<p>3. Детето ја поставува топката на искосена површина и гледа како таа се тркала.</p> <p><i>Демонстрирајте му ја оваа активност на детето и поттикнете го неколкупати да ја повтори самостојно.</i></p>		<p>3. Детето започнува да ги разбира причинско-последичните врски (ако го изгасне радиото, ќе биде тивко).</p> <p><i>Овозможете му на детето да истражува со предметите и да ги забележува ефектите (на пр. светло-темно, гласно-тивко).</i></p>	<p>3. Детето учествува во едноставни истражувачки активности (на пр. се наведнува да помириса разни кутии за да се обиде да открие што има во нив).</p> <p><i>Поттикнувајте ја и подржете ја љубопитноста кај детето.</i></p>	<p>3. Детето предвидува што ќе се случи, врз основа на набљудување и истражување. Тоа ја тестира својата претпоставка.</p> <p><i>Дадете му магнет на детето и неколку метални копчиња, поттикнете го да го користи магнетот и со други метални предмети.</i></p>
				<p>4. Детето решава проблем преку активно набљудување и истражување (на пр. додава поголема количина на вода врз тркалото од воденицата, за да го забрза движењето на тркалото).</p> <p><i>Овозможете пристап до разни играчки или предмети за општа употреба кои детето ќе ги истражува на кој принцип работат и зошто се користат.</i></p>	<p>4. Детето реди коцки една на друга, за да види на која висина ќе паднат.</p> <p><i>Овозможете му пристап на детето до разни предмети, играчки, помагала за учење, за истражување и набљудување.</i></p>

II. СУБДОМЕН: Математика и броеви

Стандард 1: Детето демонстрира знаење за количина, бројки и броење

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето употребува гестикација кога бара „уште“.</p> <p><i>Воведете го во игра со топчиња или други поситни предмети, кријте ги и покажувајте ги наизменично.</i></p>	<p>1. Детето ја подава празната чаша и бара уште вода или сок</p> <p><i>Земете ја чашата, потврдете му на детето дека е празна, наполнете ја со бараната содржина и вратете му ја со објаснување дека е полна.</i></p>	<p>1. Детето спомнува бројки при играње (песнички со бројки, брои скали, играчки, коцки).</p> <p><i>Овозможете му на детето да пее песнички и игра игри каде што се споменуваат бројки.</i></p>	<p>1. Детето брои до 5 напамет.</p> <p><i>Покажете му слика од некое омилено животно (маче, куче) и поттикнете го да ги изброи нозете, ушите, очите.</i></p>	<p>1. Детето идентификува делови од целина (половина јаболко, половина чаша сок).</p> <p><i>Овозможете му на детето, за време на оброците, да учествува во активности коишто се поврзани со мерење и броење (преку активности покажете му на детето дека броевите одредуваат одредена мерка или количина).</i></p>	<p>1. Детето ја именува бројката во зададен текст.</p> <p><i>Покажете му книга со бројки и букви или напишете бројки и буква и поттикнете го да покаже каде е бројката.</i></p> <p>2. Детето кажува кој број следи или кој му претходи на бројот 5.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ви каже кој е следниот број после бројот (на пр. 5 или кој е бројот пред бројот 5);</i></p> <p><i>Повторувајте ја оваа активност почесто и поврзете ја со некоја игра.</i></p>
	<p>2. Детето покажува со прсти колку години има.</p> <p><i>Прашајте го детето да ви покаже со прсти колку години има; Поттикнете го да ви покажува 1 или 2 прстиња.</i></p>	<p>3. Детето подава една коцка (или друг предмет) на барање.</p> <p><i>Овозможете му пристап на детето до коцки или други предмети и дајте му инструкција да ви подаде една коцка („Дај ми само една коцка“.., „Сега дај ми 2 коцки</i></p>	<p>2. Детето бара 2 јаболка, бидејќи сака едно да му даде на другарчето.</p> <p><i>Прашајте го детето колку јаболка се потребни за него и за неговото другарче.</i></p>	<p>2. Детето поврзува број со одредени предмети, открива дека има доволен број чинии за секое дете.</p> <p><i>Играјте со коцки или други предмети и замолете го детето да ви додаде две, три коцки.</i></p> <p><i>Поттикнете го да ви каже колку чинии треба да ставите на масата за да има за сите.</i></p>	<p>3. Детето препознава броеви од 1-10.</p> <p><i>Напишете ги броевите и поттикнете го да каже кој е бројот.</i></p> <p><i>Играјте карти или други игри каде што има талони со броеви.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
				<p>3. Детето ги употребува броевите во повеќе намени (Колку години има?, Колку пари има во паричникот?, Колку јаболка има на масата?, Кој е бројот на неговата улица ...).</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги користи броевите во секојдневните комуникации и разговарајте со него каде сè се користат бројките.</i></p>	<p>4. Детето го кажува бројот на улицата на која живее.</p> <p><i>Поттикнете го детето точно да ја научи адресата и бројот на улицата.</i></p>
				<p>4. Детето брои напамент до 10.</p> <p><i>Поттикнете го детето да брои до 10 и охрабнете го да ги кажува броевите по редослед.</i></p>	<p>5. Детето ја поврзува количината со симболот на бројот - детето брои 6 коцки и ги става до бројот 6.</p> <p><i>Дадете му на детето коцки или други предмети (камчиња) и нацртајте на лист хартија броеви од 1-10.</i></p> <p><i>Поттикнете го детето да изброи 6 предмети и да ги стави до бројот 6.</i></p>

Стандард 2: Детето демонстрира способност за класификација и серијација

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето ја поврзува капата со главата (ја става и ја вади капата од главата на кукла или на некоја блиска возрасна личност).</p> <p><i>Покажете ми на детето како се става и вади капа од глава и поттикнете го да се обиде да го прави тоа посамостојно</i></p>	<p>1. Детето групира неколку предмети, според големина, со асистенција.</p> <p><i>Поставете коцки со разна големина и поттикнете го детето, со ваша помош, да ги оддели малите од големите.</i></p> <p><i>Покажете му слики и поттикнете го да ги покаже само оние каде што има животни.</i></p>	<p>1. Детето ги групира децата како „бебиња“ и „големи деца“.</p> <p><i>Поттикнете го детето да зборува за други деца, кои се бебиња, а кои се големи деца.</i></p>	<p>1. Детето групира одделни топки, коцки и балони според бојата (црвена, жолта, сина, зелена) и ги става во соодветно обоени кутии.</p> <p><i>Поставени: црвени, жолти, сини и зелени топки; црвени, сини, жолти и зелени коцки; црвени, жолти, сини и зелени балони; црвени, жолти, сини и зелени картонски кутии.</i></p> <p><i>Поттикнете го детето да ги стави предметите во соодветно обоените картонски кутии.</i></p>	<p>1. Детето воочува контрастни особини кај предметите (големо-мало, долго-кусо, лесно-тешко) и врши нивно групирање.</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до разни предмети со одредени карактеристики и поттикнете го да ги организира и сортира според повеќе карактеристики (на пр. тенки и долги во зелена кутија).</i></p>	<p>1. Детето ги опишува дневните активности според времето на случување.</p> <p><i>Разговарајте со детето за неговите дневни активности и поттикнете го да каже што прави наутро, а што навечер.</i></p> <p><i>Разгледувајте заеднички слики и фотографии на кои се прикажани различни активности коишто се случуваат наутро, напладне и навечер.</i></p> <p><i>Поттикнете го детето самостојно да опише еден настан што се случува наутро и напладне во неговото секојдневие.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>2. Детето ги одделува тенџерињата од капаците.</p> <p><i>Поттикнете го детето да го стави капакот на една, а тенџерето на друга страна.</i></p>	<p>2.Детето групира предмети според форма самостојно</p> <p><i>Дајте му на детето разни форми (топки, коцки) и поттикнете го да ги оддели едни од други.</i></p>	<p>2. На вербално упатство детето ги поставува предметите на соодветно место.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ја „скрие“ топката зад него или да ги стави играчките на соодветно место (на пр. автомобилчето да го стави во гаража, топката под маса, куклата на столче и сл.).</i></p>	<p>2. Детето набројува кои објекти се: пред него, зад него, под него, далеку од него).</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги набљудува објектите горе, долу и околу нив (мебел, играчки, опрема, дреја и сл.), а потоа поттикнете го да ги наброи сите објекти што ги гледа, а се наоѓаат над него, потоа оние кои се под него, оние кои се пред него, потоа оние кои се зад него и, на крај, оние кои се далеку од него.</i></p>	<p>2. Детето сортира копчиња според бројот на дупките.</p> <p><i>Поттикнете го детето да ги оддели само оние копчињата кои имаат 2 дупки. Повторете ја активноста со копчиња со 4 дупки.</i></p>
		<p>3. Детето покрива помал предмет со поголем.</p> <p><i>Дајте му на детето 2 чаши со разна големина, свртете ги со дното нагоре и поттикнете го да ја покрие помалата чаша со поголемата.</i></p>		<p>3. Детето ги реди предметите по должина, од најкратко до најдолго или обратно.</p> <p><i>Дајте му на детето моливи (или друг вид предмети) со разна должина и побарајте да го одвои најкраткиот или најдолгиот молив и да го стави прв во низата.</i></p>	<p>3. Детето црта шаблони во зададена положба (пред- зад, внатре-надвор, се допираат- не се допираат).</p> <p><i>Со помош на шаблони детето црта на лист хартија: квадрат, триаголник, во нацртаниот квадрат црта круг, во нацртаниот круг црта триаголник, во нацртаниот квадрат црта триаголник.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
				<p>4. Детето именува (идентификува) позиција во ред: ЈАС СУМ ПРВ, ТИ СИ ВТОР.</p> <p><i>Поттикнете го детето да го кажува редоследот во низа; Овозможете му на детето секојдневни активности во кои детето ќе категоризира, класифицира или реди објекти и настани по одредени редоследи.</i></p>	<p>4. Детето сортира предмети во серија, според повеќе карактеристики (боја, големина, форма)</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до разни предмети и поттикнете го да ги сортира по разни карактеристики, поединечно или во серија</i></p>

III. СУБДОМЕН: Наука

Стандард 1: Детето стекнува информации за средината и опкружувањето, преку набљудување и манипулација.

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето става во уста предмет кој го држи во рацете, го вади од устата, го загледува и повторно го става во устата.</p> <p><i>Изберете едноставни и безбедни играчки и подавајте му ги на детето за да може да ги истражува.</i></p>	<p>1. Детето ги поврзува работите што се случуваат (удира два предмета за да го слушне звукот).</p> <p><i>Овозможете му на детето да манипулира со разни предмети</i></p>	<p>1. Детето ги покажува составните делови на некој предмет.</p> <p><i>Овозможете му на детето да истражува предмети и поттикнете го да покажува одредени делови од предметот.</i></p>	<p>1. Детето ги запознава предметите и појавите, преку употреба на сетилата (ова е меко, цвеќето мириса убаво...).</p> <p><i>Поддржете го и поттикнете го детето да осознава преку примена на сите сетила.</i></p>	<p>1. Детето собира разни предмети коишто ги наоѓа додека се движи.</p> <p><i>Поттикнете го детето да истражува нови предмети од неговата околината.</i></p>	<p>1. Детето користи стандардни предмети (магнет, лупа, итн.) за истражување на средината.</p> <p><i>Овозможете му и поттикнете го детето да применува и користи други предмети, со цел да ја осознава и истражува околината.</i></p>
	<p>2. Детето притиска на копчињата од некоја играчка или предмет за да ја вклучи.</p> <p><i>Демонстрирајте и објаснете му на детето како можат да се употребат предметите, за да можат подобро да се користат.</i></p>	<p>2. Детето воочува разлики помеѓу одредени предмети (на пр. во големина).</p> <p><i>Овозможете му на детето да истражува разни предмети, да ги воочува нивни сличности и разлики, како и да поставува прашања за истите.</i></p>	<p>2. Детето набљудува и препознава причинско-последичните релации помеѓу предметите.</p> <p><i>Поттикнете го детето да набљудува и демонстрира поврзаност на предметите (помалото може да се смести во поголемото, за да се движи колата треба да има тркала, итн.).</i></p>	<p>2. Детето користи нестандартни предмети за истражување на средината (со стапче копа во земјата).</p> <p><i>Овозможете му и поттикнете го детето да користи разни алтернативни и други предмети, со цел да ја истражува околината</i></p>	<p>2. Детето експериментира со предмети и материјали од околината (прави тесто, кал...).</p> <p><i>Овозможете му на детето да набљудува разни експерименти, да извршува одредени елементарни безбедни експерименти; да ги опише и да ги препознае на слика.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
		<p>3. Детето прашува: „Што е тоа“?, ако слушне или здогледа нешто непознато.</p> <p><i>Секогаш објаснете му на детето за појавите или предметите кои му се непознати, а покажува интерес за нив.</i></p> <p><i>Поттикнете го да ракува со нив и охрабнете го.</i></p>	<p>3. Детето поврзува одредени предмети со природни феномени (кога врне дожд, бара чадор).</p> <p><i>Поттикнете го детето да набљудува и демонстрира поврзаност на предметите со природните феномени (кога врне дожд употребуваме чадор, итн.).</i></p>		<p>3. Детето идентификува, опишува и споредува предмети, појави и нивното значење (опишува разлика помеѓу вода и мраз, камен и земја...).</p> <p><i>Секогаш најдете време за разни активности во кои детето ќе може самостојно да истражува и осознава.</i></p> <p>4. Детето бара и прибира информации од средината, преку примена на сетилата, набљудувањата и разговор.</p> <p><i>Поттикнете го детето да користи други предмети и опрема, итн. при прибирање на основни податоци за предметите и појавите од средината.</i></p>
					<p>5. Детето ги препознава визуелните прикази (слики, макети, итн.) на предметите и појавите од средината.</p> <p><i>Овозможете му детето да ја осознава непосредната околина преку различни начини на прикажување на набљудуваното (цртање, сликање, снимање, итн.).</i></p>

--	--	--	--	--	--

Стандард 2: Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на живиот свет (растенија и животни)

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето се загледува во шарени цвеќиња во вазна или во домашни миленичиња, кои се движат во неговата околина.</p> <p><i>Овозможете му на детето да набљудува разни растенија и животни (играчки или живи).</i></p>	<p>1. Детето го набљудува движењето на рибите во аквариумот.</p> <p><i>Овозможете му на детето пристап до аквариум и поттикнете го да ги гледа рибите.</i></p>	<p>1. Детето покажува одредени растенија и животни на слика или во природа.</p> <p><i>Поттикнете го детето да набљудува и разгледува одредено растение и животно.</i></p>	<p>1. Детето именува делови од телото на одредени животни.</p> <p><i>Обезбедете пристап до книги и сликовници со растенија и животни и поттикнете го да ги опишува.</i></p>	<p>1. Детето ги познава разликите помеѓу одредени растенија и животни (високо дрво, ниско цвеќе, мало животно итн.).</p> <p><i>Поддржете го и поттикнете го детето да осознава преку набљудување и примена на сите сетила.</i></p>	<p>1. Детето именува и ја распознава ползата од одредени растенија и животни.</p> <p><i>Поттикнете го детето да зборува за користа од витамините коишто ги има во овошјето и зеленчукот или за улогата на некои домашни животни (коњ, крава ...) во исхраната на човекот.</i></p>
	<p>2. Детето поврзува одредени звуци со слики од одредени животни (маче со „мјау“, куче со „ав-ав“, жаба со „кре-кре“...).</p> <p><i>Поттикнете го детето да имитира звуци на животни кои ги гледа во негова близина или на слики од животни од сликовници.</i></p>	<p>2. Детето, на барање, именува одредени растенија и животни.</p> <p><i>Поттикнете го детето да именува одредено растение и животно.</i></p>	<p>2. Детето знае дека растенијата и животните растат и се менуваат (малото маче ќе порасне...).</p> <p><i>Овозможете му на детето да набљудува растенија и животни во разни годишни времиња и при хранење (поливање со вода, пиење вода, хранење на животни итн.).</i></p>	<p>2. Детето знае дека на растенијата и животните им се потребни вода и храна (го храни мачето или го полива цвеќето).</p> <p><i>Овозможете му детето да учествува во активности за грижа на растенијата и животните (полевање на цвеќиња, грижа за домашното милениче, итн.).</i></p>	<p>2. Детето покажува грижа и интерес кон растенијата и животните (го полива цвеќето, ги храни рибите во аквариумот...)</p> <p><i>Вклучете го детето во активности за сеење, полевање, хранење, итн., на растенија и животни.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>3. Детето се наведнува да помириса цвеќе во вазната.</p> <p><i>Овозможете му на детето да допира и мириса растенија и цвеќиња во неговата околина.</i></p>		<p>3. Детето го слуша пеењето на птицата и бара од возрасниот да слуша.</p> <p><i>Одговорете на барањето на детето и зборувајте за тоа какви звуци испуштаат другите животни.</i></p>	<p>3. Детето именува одреден број фактори кои влијаат врз живиот свет (на животните им е потребна храна, на растенијата им се потребни вода и сонце).</p> <p><i>Разговарајте и понудете информации за фактори кои позитивно и негативно влијаат врз живиот свет; Вклучете го во еколошки активности.</i></p>	<p>3. Детето именува разни животни средини во кои опстојува животинскиот свет (рибите живеат во море, волкот живее во шума).</p> <p><i>Водете го детето на прошетки во природа и поттикнете ја неговата љубопитност; Разговарајте за разни животни.</i></p>
	<p>4. Детето го превртува листот од некое растение во рацете, го кине, го гужва.</p> <p><i>Подадете му на детето поголем лист од некое дрво или некој плод и поттикнете го да го испитува преку превртување во рацете, гмечење, цедење...</i></p>		<p>4. Детето знае основни разлики помеѓу живиот и неживиот свет – од палета на слики прави 2 групи – слики на жива и нежива природа.</p> <p><i>Разгледувајте заедно со детето слики од разни животни, растенија и нежива природа и поттикнете го детето да ги одвои едните од другите.</i></p>		<p>4. Детето препознава опасности при непосреден контакт со некои животни или растенија.</p> <p><i>Дозволете му на детето да разговара со луѓето кои имале разни искуства (некои растенија се опасни – имаат боцки, змијата е отровна...).</i></p>

Стандард 3: Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на неживата природа

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето се врти кон извор на светлина (на сонцето, грмотевицата, итн.).</p> <p><i>Овозможете му на детето да набљудува разни појави (сонце, дожд, итн.); Носете го детето надвор.</i></p>	<p>1. Детето постојано ја плеска водата за да прска додека се бања.</p> <p><i>Овозможете му на детето подолго да се бања и поттикнете го да си игра со водата.</i></p>	<p>1. Детето ги препознава надворешните временски прилики (сака да оди надвор кога врне снег).</p> <p><i>Овозможете му на детето прошетка додека врна снег.</i></p>	<p>1. Детето именува разни својства на одредени природни материи (волница, ластик, камен, песок, вода, воздух).</p> <p><i>Овозможете му на детето да набљудува и именува разни својства на природни материи и предмети: камен, песок, вода, воздух.</i></p>	<p>1. Детето умее да распознава и именува основни својства на разни елементи од природата (водата е течна, каменот е тврд, песокот е мек).</p> <p><i>Овозможете му на детето активности и игри во кои се користат природни материи (вода, песок, кал, камен, дрво).</i></p>	<p>1. Детето именува одредени географски поими (планина, шума, ливада, река, езеро).</p> <p><i>Водете го детето на прошетки, со цел да набљудува. Овозможете му на детето да разгледува разни сликовници, слики, филмови, итн.</i></p>
	<p>2. Детето става вода во песокот за да го размекне</p> <p><i>Овозможете му на детето катче во дворот со песок, додајте му вода и поттикнете го да го измеша песокот со водата.</i></p>	<p>2. Детето се обидува да дофати снегулка или капка вода кога врне дожд или снег.</p> <p><i>Престојувајте со детето во надворешна средина и кога врне дожд</i></p>	<p>2. Детето умее да разликува ден од ноќ (наутро мама оди на работа, навечер е темно и спиеме).</p> <p><i>Поттикнете го детето да посочи кои активности се прават во текот на денот, а кои во текот на ноќта.</i></p>	<p>2. Детето именува карактеристики на годишните времиња (во лето е топло, а во зима врне снег).</p> <p><i>Поттикнете го детето да раскажува приказни, настани, случки во врска со годишните времиња.</i></p>	<p>2. Детето умее да ги опишува карактеристики на годишните времиња.</p> <p><i>Овозможете му на детето слободно да набљудува, разгледува и истражува. Поттикнете го детето да раскажува за основните карактеристики на годишните времиња.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
			<p>3. Детето именува разлика помеѓу река и море (реката е мала и тече, езерото е големо и не тече).</p> <p><i>Разговарајте со детето за водените пространства и поттикнете го детето да ви каже некои разлики помеѓу река и езеро.</i></p>	<p>3. Детето ја држи коцката мраз во рацете за да се растопи или става коцка мраз во чаша со вода.</p> <p><i>Поттикнете го детето да разговара за водата и зошто таа замрзнува или се топи.</i></p>	<p>3. Детето знае за постоење на временски односи и релации (час, минута, ден, недела, месец, година).</p> <p><i>Разговарајте со детето за настани што се случиле минатата година, претходната недела...).</i></p>
					<p>4. Детето именува својство на разни материјали (дрво, гума, хартија, стакло).</p> <p><i>Поттикнете го детето да разговара за својствата на одредени материји (стаклото се крши, дрвото лесно се запалува, гумата се витка...).</i></p>
					<p>5. Детето покажува основно знаења за „читање“ на временски промени (ако е облачно, значи може да врне).</p> <p><i>Изработете заедно со детето „временско-метеоролошки календар“; Вклучете го детето во разни активности; Понудете му на детето материјали (слики...).</i></p>

Стандард 4: Детето го осознава човекот како живо и општествено суштество

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ги следи со поглед лицата коишто се движат во неговата близина.</p> <p><i>Овозможете му на детето да престојува во иста просторија со останатите членови од семејството.</i></p>	<p>1. Детето ги покажува деловите од своето тело.</p> <p><i>Поттикнете го детето да покажува еден дел од телото (на пр. раце или око).</i></p>	<p>1. Детето именува професии на некои познати лица (ова е докторката).</p> <p><i>Изведувајте активности-игри, со цел именување и препознавање</i></p>	<p>1. Детето ја препознава функцијата на одредени делови на човечкото тело.</p> <p><i>Поттикнете го детето да зборува за функцијата на очите , ушите...</i></p>	<p>1. Детето именува неколку одлики на човекот.</p> <p><i>Поттикнете го детето да именува и набројува видови на човекот (лош, добар...).</i></p> <p><i>Овозможете му на детето да разгледува слики, сликовници, кратки филмови, итн.</i></p>	<p>1. Детето именува и наведува неколку функции на човечките органи (срцето чука, крвта е црвена и тече...).</p> <p><i>Овозможете му на детето да разгледува разни сликовници, слики, филмови итн., со теми од градбата на човечкото тело.</i></p>
<p>2. Детето го истражува лицето на возрасната личност преку допирање на разни делови (нос, уста, брада).</p> <p><i>Дозволете му на детето да ги допира деловите од вашето лице.</i></p>	<p>2. Детето имитира одредени движења што ги изведуваат други лица во негова околина.</p> <p><i>Поттикнете го детето да имитира одредени звуци, движења.</i></p>	<p>2. Детето ја именува активноста која ја прави некоја позната личност во близина (мама пишува, дедо чита...).</p> <p><i>Поттикнете го детето да ја именува активноста на лицата коишто се во негова близина.</i></p>	<p>2. Детето прави разлика помеѓу надворешниот изглед на возрасните и децата.</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги воочува и истражува елементарните сличности и разлики помеѓу надворешниот изглед на возрасните и децата.</i></p>	<p>2. Детето покажува каде се сместени внатрешните органи (на пр. каде е срцето на мама).</p> <p><i>Поттикнете го детето да воочува и да ги опишува надворешните и внатрешните, како и за сетилните органи. Читајте му разни текстови.</i></p>	<p>2. Детето набројува неколку сличности и разлики помеѓу човекот, животните и растенијата.</p> <p><i>Овозможете детето да набљудува, да открива.</i></p> <p><i>Поттикнете го детето да осознава и да зборува за разликата помеѓу луѓето и животните (луѓето зборуваат, читаат, прават предмети, цртаат...).</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
					<p>3. Детето драматизира разни начини на кои луѓето работат одредени професии.</p> <p><i>Разговарајте каква работа работат лицата од вашата околина и поттикнете го да ги драматизира професиите.</i></p>

IV. СУБДОМЕН: Уметност

Стандард 1: Детето може да разликува различни звуци и гласови

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ја врти главата кон познат глас познато лице (мајка, старател...).</p> <p><i>Повикувајте го детето и следете ја неговата реакција.</i></p>	<p>1. Детето реагира на различни звуци (глас од познат, музичка емисија, позната песна), го занимава телото и се преправа дека танцува.</p> <p><i>Овозможете му на детето игра за откривање на звуци и охрабрате го да танцува или танцувајте заедно со него.</i></p>	<p>1. Детето препознава музика на некоја омилена емисија за деца и се загледува во телевизорот.</p> <p><i>Охрабрете го детето и потврдете го неговото препознавање, но ограничете го времето кое детето го поминува пред телевизија.</i></p>	<p>1. Детето учествува во игра во која воочува и разликува кога некој пее, а кога зборува.</p> <p><i>Дозволете му да се вклучи кога некој друг пее, со тоа што некој ќе започне да пее и ќе му објасни на детето дека и тоа треба да продолжи да пее, заедно со возрасниот.</i></p>	<p>1.Детето препознава и именува звуците на разни возила (камион, мотор, хеликоптер).</p> <p><i>Организирајте активности и игри во кои ќе именува и имитира звуци на движење на автомобил.</i></p>	<p>1. Детето се движи и го следи ритмот на музиката (бавно, брзо...).</p> <p><i>Поттикнете го детето да игра по тактот на музиката што ја слуша.</i></p>
<p>2. Детето се врти со главата на познат звук.</p> <p><i>Користете звучна играчка или предмети кои продуцираат звук и следете ја реакцијата на бебето.</i></p>		<p>2. Детето постојано отвора музичка играчка за да го слушне пријатниот звук.</p> <p><i>Обезбедете пристап до разни музички сликовници во просторијата каде што се наоѓа детето.</i></p>	<p>2. Детето ги препознава песничките коишто ги има научено.</p> <p><i>Започнете да пеете некоја позната песничка и поттикнете го детето да продолжи да пее со вас.</i></p>	<p>2. Детето бара да му се пушти омилената песна на радио, ТВ, ЦД.</p> <p><i>Дозволете му на детето да ја слуша омилената песна.</i></p>	<p>2. Детето сака да ја слуша омилената музика (на телевизија, на радио, на ЦД...).</p> <p><i>Организирајте активности и игри во кои ќе се слуша музика и ќе се пее.</i></p>
					<p>3. Детето препознава зборови на омилена песна и ги потпевнува додека работи друга активност.</p> <p><i>Обезбедете услови детето да слуша разна музички изведби, песни и поттикнете го детето да пее додека си игра или се занимава со некоја друга физичка активност.</i></p>

Стандард 2: Детето покажува интерес за учество во музички активности

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето експериментира со музичка играчка (ја превртува во рацете).</p> <p><i>Овозможете му да држи во рака музичка играчка и поттикнете го да произведе звук.</i></p>	<p>1. Детето имитира звук на некој инструмент, некоја звучна играчка или некој омилен звук од телевизија.</p> <p><i>Поттикнете го детето да игра игри со имитација на разни звуци и откривање на потеклото на звукот.</i></p>	<p>1. Детето го движи телото според тактот на музиката (се обидува да танцува).</p> <p><i>Поттикнете го детето во оваа активност и танцувајте заедно со него.</i></p>	<p>1. Детето се вклучува во пеењето додека другите деца пеат.</p> <p><i>Овозможете му на детето да пее во хор / група.</i></p>	<p>1. Детето слуша и пее познати, научени песни</p> <p><i>Поттикнете го да испее позната песна.</i></p>	<p>1. Детето самостојно покажува интерес која музика сака да ја слуша</p> <p><i>Дозволете му на детето да слуша музика и поттикнете го сам да ракува со предмети што произведуваат музика (радио, ТВ, музички инструмент, касетофон).</i></p> <p>2. Детето самостојно пее дел или цела претходно научена песна.</p> <p><i>Поттикнете го детето да испее некоја омилена песна.</i></p>
<p>2. Детето реагира со движење на телото и израз на лицето на познат звук или глас.</p> <p><i>Поттикнувајте го детето да</i></p>		<p>2. Детето потпевнува позната и омилена песничка.</p> <p><i>Овозможете им на децата разгледување на музички</i></p>	<p>2. Детето пее и следи ритам со чукање на рацете или нозете.</p> <p><i>Овозможете му на детето да игра со различни тропалки, да произведува звуци со плескање на рацете и нозете и истовремено да</i></p>	<p>2. Детето со потпевнување следи некоја детска активност.</p> <p><i>Направете атмосфера во која на децата ќе им пуштите позната музика, а тие да пеат; Организирајте активности и игри во кои</i></p>	<p>3.Детето има правилно држење при пеење (седи / стои правилно кога пее)</p> <p><i>Овозможете му на детето различни игри во кои може да пее и да учи правила за правилно држење на телото.</i></p>

<i>слуша познати звуци и гласови.</i>		<i>сликовници и направете атмосфера во која на децата ќе им пуштите музика.</i>	<i>пее.</i>	<i>ќе се пее.</i>	4. Детето учествува во разни музички манифестации <i>Вклучете го детето во музички приредби каде што се пее, игра или свири некој инструмент.</i>
---------------------------------------	--	---	-------------	-------------------	--

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
			3. Детето пее кратки песни со ритам и рима. <i>Овозможете му на детето да ги пее песничките коишто ги има научено, проследено со едноставни движења на телото.</i>		5. Детето користи разни музички инструменти, вклучувајќи нетрадиционални и природни предмети и се обидува да свири на нив. <i>Обезбедете му на детето пристап до разни музички инструменти, вклучувајќи и нетрадиционални музички предмети кои сам ги креира и охрабрете го да ги користи за продукција на разни звуци (дрвени шупливи предмети, разни ударни предмети...).</i>

3. Стандард: Детето демонстрира интерес за учество во разни форми на визуелна креативност;

0-2 години			2- 3 години	3-4 години	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ја подигнува главата спонтано, за да види некоја фотографија или слика (фиксира поглед во фотографии, слики и во огледало).</p> <p><i>Овозможете му да го гледа својот лик во огледало.</i></p> <p><i>Покажувајте му разни слики со јаки бои.</i></p> <p><i>Менувајте ги често сликите, бидејќи децата сакаат нови визуелни стимулации.</i></p>	<p>1. Детето држи големи фломастери, маркери, креди и се обидува да чкрта на која било површина (на сид, маса...).</p> <p><i>Дајте му на детето разни безбедни ликовни материјали (моливи, креди, табла за цртање).</i></p>	<p>1. Детето слободно црта различни линии.</p> <p><i>Дадете му прибор за цртање(молив, дрвени боички, хартиена подлога)</i></p> <p><i>Овозможете му на детето да црта на песок или на земја како подлога.</i></p>	<p>1. Детето црта испреплетени линии на дадени теми (огради, мрежа).</p> <p><i>Овозможете му пристап до ликовен материјал и дајте му инструкции за да нацрта одредена тема.</i></p>	<p>1. Детето користи водени бои и самостојно ги меша боите.</p> <p><i>Овозможете им на децата различни бои кои можат да ги мешаат.</i></p>	<p>1. Детето самостојно црта предмети кои му се познати и моделира разни облици (снешко, дрво...).</p> <p><i>Овозможете им на децата различен материјал за цртање.</i></p> <p>2. Детето комбинира разни големини на четки во текот на цртањето и боењето со водени бои.</p> <p><i>Обезбедете му пристап на детето до разновиден прибор за цртање во текот на дневните активности.</i></p> <p>3. Детето декорира разни предмети со цртање.</p> <p><i>Овозможете им на децата различен материјал за цртање.</i></p>

					<p>4. Детето изработува разни предмети</p> <p><i>Овозможете им на децата различен ликовен материјал за изработка на предмети (хартија, пластелин, тесто, дрво, лепак...).</i></p>
--	--	--	--	--	---